

Ա Ր Ա Ր Ա Տ

ԹԻԻ Զ. — ՇՐՋԱՆ ԺԳ.

1880

ՏԱՐԻ ԺԳ. ՅՈՒՆԻՍ. 30.

ՍՈՐԻՍ ԻՐ ԳԻՋԱԿԻ ՍՏԵՂԾՈՂՆ ԲԻՐ ԿՈՂՄԻՑ.

Մահանացու մարդին վիճակն ու կեանքը իւր քաղցած օրից սկսած պոտերազմ է որ քաշած նեղութիւններին ու աշխարհիւ ամենայն անհաստատ անցած քաներին յաղժեղով անմահութեան փափաղիւ յաւանքիւն աշխարհէ քալիս լի է չէ նորա անաշխարհ քանը լացն է աւեր քոր լոր մատաղահաս հասակին մեջ սովորեցնուան խրատումն նորա հնազանդ լինել և ուսում անել Այրական հասակի մեջ մահանացու մարդս պէտքէ հոգներ անելով նեղութիւններ ու չարչարանքներ քննելով իւր անպոհադի համար քարէ քարս արտեպատ գարկիս 2է լինու մէջ որ նոր նոր նեղութիւններս զգուարութիւններս անբազողութիւններս քանց լինել չգան և նա այդ իւր վիճակին մեջ պէտքէ միտք անէ ու իւր համար ճանապարհ գտնէ իւր վատ դրութենից գուրս գալու Մինչև ամերում ծերացած իջից ընկած ու լի լի կամ հասակում աշխարհս մտնողիս չէ մեղքանում և նա իւր հանգստութիւնն միայն գերեզմանի մեջ է քանդում

Աստուածային խնամտութիւնը չէ կամեցել որ մարդս ծայր հանգստութեան մեջ իւր կեանքն անց կացնէ Սորս համար նորա անաշխարհ կեանքի սարկէ որ կարծել անէ տուել է նորան խելքս որ լաւն ճանաչէ ու ընտրէ Այդ մինչև անգամ կարեքներ խիստ օրէնքներով խժան է և տուել նորան որ իւր լուր լիւն ու ծուրութիւն մի կողմ գլն և իւր քանական հոգուն պարեւած ձիւքնն քանցնելով իւր կեանքի անէ Բնաշխարհ կեանքներին մտնել հարուստ է տուել լի լի չէ նին փետուրներով ծածկել որ ամեն մի անասկ օրի փոփոխութեան փոխմանի իւր կեանք պահպանել կարողանայ քայքայ մարդին լուրի է մեղք Սորս արարածներին պարգեւել է ընկան յէնքեր և որ իւր կեանք լի ընդմիջէ

րից պաշտօնավել կարողանան. բայց մարդս այնպէս ստեղծված է որ ոչ մի բնական զէնք չունի. որ ցուլի եղջիւրներին, աօրածի ճանկին, ընձու պիտի, օձի խայթոցին ընդդիմանայ. Դորա տեղը մարդիս տուել է խելք ու միտք. Ինքն պէտքէ հնարէ, գտնէ ու ձեռք բերէ իւր հագուստը, բնական րանը և զէնքերը. մի խօսքով, ամեն մի իւրեան հարկաւոր բանը ինքն պիտի հօգայ. Երկնային խնամտութիւնն կամեցել է հարկադրել նորան, որ իւր խելքի ու մտքի ոյժերը բանեցնէ, որ վերջապէս բոլոր արարածների տէրը դառնայ, անպատշտ երկրից իւր սնունդը հանէ, ձեռք բերէ ընկերութեամբ բնակիչու համար անելու գիւղեր ու ամուր քաղաքներ շինէ, նաև իւր ապահով ապրելու համար, և ընկերական կամ հասարակական կեանքի համար օրէնքներ սահմանէ:

Եւ որովհետեւ Աստուծու կախովն ամեն մի մարդ, իւր ոյժերն բանեցնելով, ինքն պիտի պատրաստէ իւր վիճակն ու գրութիւնը աշխարհիս վերայ, ուրեմն ծուրութեանից յառաջ եկած մի բարեպաշտութիւն է, որ մի մարդ իւր գործը չկատարէ ու երեսի վերայ իւր անելու բանն թողնէ, այն կապելով, որ Աստուած առանց իւրեան ու առանց իւր աշխատութեանն ևս ինչ որ բարին է և օգտակարն, կարգէ, նշնայէ, սխալ մի չլայ գնիլ ու հաւատալ է Աստուծուն, որ մարդս իւր խելքին գնում է թէ իւր մահից յետոյ մի՞ ժամանակ յաւիտեանական երջանկութեան մասնակից լինելու համար քաճական է որ անպատէնէ Փրկչի մեղ համար տեսնեցած արդիւնքին. Աստուծոյ ողորմութեանն յաւորքերի քարեկանութեանն, փոխանակ մի խիստ ամենայն անտրինութիւններով, նեղութիւններով, հարբերործութիւններով ու հասարակաց զգուշութեամբ կեանք անց կացնելու ցաւան գոյ առնող յորջափ որ ամստութիւնն է ամենայն բան Աստուծոյ յիշատակ անպատել, խելիւրեանից ոչ մի բան կամ լաւ համարելու ոչ յոյսով վերան, որ իւր երկրանէր քարթորութիւնն ժամանակի քաղաքն որ լեղումն արեւ արտոնեցողն իւր բողբոյն ու վիճակը քան թէ իւր ջանասիրութեանից ու աշխատասիրութեանից քան թէ կարողութեանով և անտրնութեամբ ու խնայողութեամբ ապրելուց. անշնայէս յիմարութիւն կլինէր միշտ կողմից ևս, անձնապատանութեամբ մտքում գնել, որ ամենայն բան իւր ձեռին է, իւր ոյժի վերայ է կապած, ինչ որ կամենայ կարող է անել, ինչ ևս որ կամենայ, կարող է ձեռք բերել, իւր ամեն կամեցածին կարող է հասնել. Առանց Աստուծոյ ինչպէս փաքի բան անքամեք, ինչպէս Խեղճ ենք մնում, մենք մեջ տեղը, երբ որ նորա օրհնութիւնն անբ աշխատութեան վերայ է լինում, կամենում մի պատել թէ աներբ որ նա ամենայն հանգամանքներն այնպէս չէ առաջնորդում, որ այն բանը, ինչ որ ամեն աշխատութիւնն աւարտինք ենք թափում, խելքում փրկո մտնում, ու զանցում, գլուխ բերում, մեզ համար օգտակար լինի, ու մեր բարուն, ու երջանկութեանն համար լինի. Զուր անդէ է երկրագործը յոյժ ու քրտինք թափած լինում, երբ որ նորա անդի ու արտի վերայ ստատիկութեամբ անձրեւներ, են ցալիս, ցալը մեծ, մեծ, քամիներ ճանդկողում, ու կարկուտը տալիս

փառացում։ Զուր ենք մեր մտքում դրած լինում։ մեր կամ մերերի բաղ-
դար լինելուն ու ապրելուն համար, այս այն բանը անելու, յաջողեցնե-
լու, այդ միջոցում պատահումեն փորձանքներ, մեր մաքից անց չկացրած
ձայն բաներ, մեկեւ տեսնես ամեն բան փոխվումէ, նոր կերպարանք ստա-
նում։ մեր մտքում դրած բաները մեր մտքում մնում, կամ ծաղումենք ու
մեկ կողմը դնում։ Սորա համար է միլիոնաւոր փորձերով հաստատված այն
խօսքը, որ ասած է թէ խորհուրդ մարդկան կամքն—Աստուծոյ, այսինքն է,
թէ մարդս շատ բան կարող է մտքում դնել անելու, բայց բանն առաջ-
նորոգը, յաջողեցնողը Աստուծաւ է։

Ամենամեծ բաներն, որ մեր կեանքում պատահումեն, շատ անգամ հե-
տեանք են այն մի հանգամանքի, որի վերայ ամենից քիչ էինք ուշք դար-
ձնում ու բանի տեղ դնում, նշույզս շատ անգամ այն բանը, որի վերայ
ամենից շատ ենք ջանք ու խելք բանեցրել ու շարշարվել, մեզ ամեն բա-
նից քիչ օգուտն է բերում։ Այո, մինչև անգամ մեծ մեծ թագաւորների
վիճակն կախված է եղել շատ անգամ, ինչպէս որ սովորաբար ասումեն,
մի փոքրիկ ու աննշան պատահումներից, որով մարդիկների բոլոր գորու-
թիւնն ու խելքը խայտառակվել է։

Ի՞նչ է ասում ու ի՞նչպէս պէտքէ հասկանալ այն խօսքը, որ շատ ու
շատ անգամ մեր ակնաչը ըստմէ։ Զարքս էւր վեճակ պահելու է, որ ասել է,
թէ մարդիս վիճակը իւր ձեռին է, լաւ է թէ վատ, իւրեանիցն է։ շատ
մեծ ու խելօք խօսք է։ այն խօսքերից հասարակ, կամ գաղափարի չէ, որ
սովորաբար ասվումէ ու լսել են, չես լսել վատ չուրի, մի բան չկայ մէջը
ուշադրութեան արժանի, վիճակ ասելով ոչ թէ պէտքէ հասկանալ
միայն այն ամենայն բանն, ինչ որ մեր ձեռին է անելն ու չանելը։ այդ
դու ես մեծ բան չէ ու գործնով ամենեւին չէ վերջանում մեր լաւ կամ
վատ դրութիւն մեզ պատարաստին ու ունենալը։ Այլ վիճակ ասելով
պէտքէ հասկանալ այն բաները, որ մեր ոյժից բարձր է, կամ այն, որ
մեր խելքին դնումենք և կամենումենք, որ մեր իշխանութիւնը անկարելի
բաների վերայ եւ տարածվի։ Ինչպէս որ հոգեղէն մարդիս բանը չէ ու չէ
կարող նա ձեռն երկիրքն բարձրացնէ, հասցնէ և արեղակին իւր ընթացքի
մէջ արգելք լինի, կամ կանգնեցնէ, կամ թէ աստղերին իւրեանց ճանա-
պարհն փոխել տայ և ուրիշ կողմերով տանէ։ ուրիշ ու զգու թիւններով,
նշույզս եւ մարդիս ձեռից չի գալ և ոյժը չի յաղթիլ, չի պատիլ մինչև
անգամ իւր իսկ մարմնի ասողջութեան ու հիւանդութեան վերայ, իւր իսկ
կեանքի ու մահի վերայ իշխանութիւն ունենալ, կամ բանեցնել։ Այս
ամեն բանը նորա ոյժից ու կարողութիւնից բարձր է։ Սակայն այս եւս աս-
անք, որ նորա ամենալաւ վիճակի մէջ լինելը ամենեւին այս ասած ամեն
բաներումն չէ։

Բայց ոչ թէ միայն մարդիս մարմնն է ու ինչ որ մարմնին է վերաբե-
րվում ու նորա համար է այլ մարդիս հոգին է, որ ինքնաշխատութեան
գործի ու գործունէութեան է կոչված։ Միայն թէ նորա չափն ու սահմանը

տարածվում է ու հասնում միայն իւր իսկ անձի վերայ։ Եթէ որ խօսում է նա մի վիճակի մասին, որ ինքն իւր համար ստեղծելու կերպով պատրաստել կարող է, նորա այդ ասած խօսքը պիտի հասկանանք իւր անմահ հոգու բարուն կամ չարի մտքով։ Իւր իսկ վիճակը մարդս կարող է պատրաստել, իւր ձեռին է, նորա համար նշանակութիւն չունին, նորա հետ կապ չունին, իւրեանց կամ իւր կամքից ու ցանկութիւնից զուրս եղած յաջող թէ անյաջող, լաւ թէ վատ հանգամանքն, որ կարող են բաղդաւորութիւն թէ անբաղդութիւն բերող լինել։

Այս մտքով պիտի հասկանանք, այս մտքին պէտքէ բերենք մեր մարդկային բոլոր կեանքում թաղաւորող օրէնքը թէ ամենայն բարի բան իւր բարի հետեւանքներն ունի, և ամենայն չար բան պէտքէ իւր չար հետեւանքներն ունենայ և վերջէ իւր իւրեան իւրեան։ Բայց բարին Աստուծու կամքն է, որ մեր խրդմտանքովն մեզ յայտնած է, չարն օրէնքի սրբութիւնն արհամարհելն է, մարմնական ու զգայական յատկութիւնների համար։

Ով որ միայն բարին է կամենում և անում, այն մարդը անթիւ անհամար բարի հետեւանքներ ստեղծողն է յառնում։ Ամենայն օրինաւոր ու արդար գործ, որ մենք մի ազնիւ սերմի նման մեր կեանքի մէջ ցանումենք, մեզ յետ է բերում ու տալիս մեր ցանածն, մեզ բարիք պաղպաղեցնող, Պարեհի է պատահի, որ մենք հակառակ մեր արդար ճանապարհով բռնած գործին, մեր կողմից ջան խնայելուց յետ ևս, աշխարհային բարիքից զուրկ ու աղքատ մնանք, կամ մինչև անգամ պատահի, որ մենք, մեզ վերայ տիրութիւն բերող հանգամանքներով, մեզ համար լաւ ու բաւական կայքի կամ փողի տէր եղած ժամանակն, մեր ունեցածն ևս կորցնենք, Բայց այս պատահմունքը մեր ճշմարիտ բաղդաւորութեան ու բարօրութեան վերայ չէ կարող խանգարելու կերպով ազդեցութիւն ունենալ։ Մի միայն նա, ով որ իւր իսկ ներքին արժէքը, զինք սաստիկ քիչ է ճանաչում, նա միայն երկրաւոր բարօրութիւնը կորցնելով կարող է ասել թէ տունս քանդվեցաւ, սրբաւ, ու յաւիտեան կորցնէ իւր սրտի հանգստութիւնն ու այլ ևս ոչ մի բան աչքին չգայ, ոչ մի բանով այլ ևս գոհ չլինի։

Ամեն բարի բան անշուշտ իւր անսխալ բարի հետեւանքն ունի։ Այս պէս հետեւանքներն յայտնի են լինում ոչ միայն մեզ երջանկութիւն պատճառող այն մեր զգացմունքի մէջ, որ մենք մեզ Աստուծու զաւակներ ենք ճանաչում, մտքներիցս անց կացնելով, որ այս աշխարհիս բոլորովին և բոլորի նման կեանքի երազի նման ևս անցնելուց յետ, մի անհամեստ փառաւոր վիճակի պէտքէ արժանանանք ու հասնինք, այլև յայտնի են լինում այս հետեւանքներն մեր երկրաւոր հանգամանքների վերայ ևս։ Օրինաւոր, ճշմարիտ, արդար մտքն, իւր նման մարդիկների հօրով ու սրտով բարի կամեցողն ու անողը, օգնութեան կարօտ մարդիկների բարեկարգ կոուից, թշնամութիւնից, անհամաձայնութիւնից հետև փախչողն, համեստ ու պարկեշտ հոգին, որի համար ամբարտաւանն իւր գործովն աչքի դրողն ու մահն է — արդեօք ամենքի կողմից ու ամեն կողմից մանաւանդ

իւրեան. ճանաչողներէն. հաւատարմութիւն ու սեր չէ տեսնուի. եթէ որ նորան մի անբաղդութիւն է պատահում. ամեն մի մարդ. նորա գլխին եկածի վերայ օրտանց չէ՝ ցաւում ու նորան ամեն կերպ մխիթարելու հոգով ուշքախ ու պատրաստ չէ լինում. Կամ ո՞վ չէ պատուում մի կնոջ օրիւր տանն ու մեջի բնակողների ամենի համար սիրող. լաւ բան ցանկացող. բարի կամեցող. հոգացող. ամեն կերպով ամենալաւ բարեկարգութիւն պահպանող մարդ է. Ո՞վ չէ պատուում նորա անարինութիւնը իւր զաւակների հետ կենցաղավարելում. իւրեան ծանր պահելովն. ուրիշ մի ժամանակ չթիկեացնելովն. ծառայողների հետ մարդասիրաբար ու մի բարեկամի նման վարվելում. անորժ. հաւանելի կերպով ախար ճանաչ մարդիկների հետ. դուռ գրացաւ. հետ կարգին ու վարքին կին ճանաչվելում որիւր պարկեշտ ու համեստ բնութեամբ ամենեւին մտքիցն ետ մի օր չէ անց կացնում թէ ինչ պէտք կնոջ ուրիշ աչքով պէտքեր նայելն. ու շատ պանիւ պէտքեր տային ինչ. և ինչպէս զգաց ինչպէս անամայն.

Ուրեմն, եթէ կամենումես քո աւելի լաւ վիճակի անդձողը լինել. որչ հոգս ոչ միտք արաւ. սիրող նեղանալով. քո գործիդ հեռանքի մատնի. բայց հոգս քաջիւր միայն. որ քո գործերդ բարի ճշմարիտ օրինակդ դուր ձեռք լինին. Ամեն բան քո ձեռքդ չի գալ. որ անել. քո ձեռքդ կգայ միայն բարի ու Աստուծուն և մարդիկներին բնորոշելի գործի մի իւրը. բաժնը զուրկ բերել. քո ձեռքով ինչ քովդ. ցանկութեամբ. ջանքով. այն բարի բանի մի մասն անել. որ յառաջ չկար մեջ տեղը և որ դու ցանկանումեիր. որ լինի աշխարհումս. Ամեն մի մարդ իւր բաժնն է վերան աւելացնում. մեկը անկումն. միւսը ջրումն. բայց աճեցնողն Աստուած է. Ամեն մի մարդ իւր գործովն իւր վարձն կստանայ. և որչա՞ս անի. Բնորոշական չար բանն ևս. ախպէս է Աստուծու օրէնքը. իւր շարունակաւ հեռանքներն ունի և ինքն իւրեան պէտքէ կորցնէ փռացնէ. Այս յաւիտեանական ճշմարտութեան ներգործութիւնն չին հաստատում արդեօք մեր կեանքի ընթացքի մեջ տեսնված փորձառութիւններն. նա յիցէք պատուի ետեւից խելքն աննկ տուած մարդի վերայ. նա պատուի համար արած անբնորոշաւ պատերազմների պատճառով ունեցած շարունակ անհաստատութիւնները մեջ չէ արդեօք իւր հոգին աւանդում. նայեցէք ժլատ մարդի վերայ. նա այն ծարաւն է. որ ջրի աղբիւրի մօտը ծարաւութիւնիցն է մեռնում. նայեցէք անառակ կեանք անց կացրած մարդի վերայ. նորա շէնք ու շնորհը. նորա հանգած աչքերը պատմումն ձեռք մեզ. քերի մեջ թաղված կորած ու փռացրած նորա կեանքի պատմութիւնը. նայեցէք արեւցողի վերայ. իւր մութութեան գոյնն զորոշմած է իւր երեսի վերայ մարմնի վերայ տաքացրած երկաթով զրած կնք պէս. բոլորովին թմրած բանականութեամբ ու բթացած զգայարմաներով զնաւն. նա ժամանակից յառաջ դէպի գերեզման. նայեցէք նենգաւոր. խորամանկ մարդի վերայ. նորանից հեռու են փախչում. նա ճշմարիտ բարեկամ ոչ մի մարդ չունի. նայեցէք հպարտութեամբ. շուրջ կեանք անց կացնող մարդի վերայ.

կերելիս քան թէ այնպէս փնջալէս որ մինչև ցայժմ ճանաչելու հասկացել էիր։ Այն ժամանակ ետևէ քաջ լինէ՛լ զգուշանաս քո՝ մարմնիդ շնորհ թիւնից յառաջ եկած զնախկին թիւնն իմ հալատակելու և նոցա մտմեցածն զանկըս իրիւ նոցա ծառայողու կտրուածիս այդ ցանկութիւններէց որ անշուշտ կը քաջ լիսա՛հ հընքալու մեք իցընեց կոցնելով։ որ Եստուած արքայ ինչ բանի համար որ այն աշխարհէ ուղարկել ցայն իմարտնահատոր պէտքէ թողնելու։ Այն ժամանակ ետև խնդրանքիւ իւր արտոնելից կը դանդաղանայ պարզ կհասկանանք որ դու անկարծ ժամանակ դարձուց թիւններէ համար ինչպէս նոյնպէս ետևցա՛նք կենսիւրա այս կարծեալներէ իջիւ՛ն օրոշող արտմուծ թիւններէ հոգներէ ցաւերէ համար միայն աշխարհ չես անկել։ այլ նորա համար որ Եստուածու հետ միասին աշխատես գործ կատարես բոլոր մարդկային ազգիներն կուրծն թեան համար։ Այն ժամանակ իսկ հասկանանք այն խոր միտքունեցող խօսքերը որ Բրիստոս մեր Տէրը ասելէ ետքն ցից շատ ու շատ բան պէտք անոր ինքի՛նք անք ջանքն ու հոգսը ամեն բանից յառաջ Եստուծոյ արքայն թեան համար ցալիտի՛ն լինին որ նորա արդարութեանը համար մնացած ամեն իմարտականայ ձեռք անոր ինքի՛նք որ ուսելու եւ հազնելու բան իմարտից քանով բանականացէ՛ք արար Արեւելէ։ որ անկող մայրիկ կապեն թէ շատ խիստ նախընտանայ արարած էր ներքին սոցա մեջ մարդիս առախու թիւններէ ողորդել թէ մի բան չէ տեսնուում։ Արեւել է որ ամեն թէ աշխարհ անշուքառ ինչպէս գիտէ ցից թէ քաղցր լինի փնջալէս որ է ուղի մէջ ինչեւ համար ճիշտ ժամանակի անոր աշխարհներէ ինչեւ ամեն մեք ճշմարտներէ նման մեզ ամեն բանից պէտքէ զրկենք ինչ որ անհաս աւելանայ անպատճառ կերպով մեզ համար մեր առաջին զրա՛ծ է որ փայլկելք բնական անկենսական քաղցր օրեր տեսնենք։ ինչպէս ոչ ան ինչպէս ջն մամն յազր զոյժ կայ յայժեզ։

Դու՛ որ այն գրած տողերէ անոր ձեռք անով չես ծուլ մի հանգանար խօսքերիս իսկ միտքը։ Ամենից լաւն այն կլինի որ չախալվելու համար ասած Բրիստոսի խօսքերն Եւրոպրիծերի հետ համեմատելու պատճառ որ նորա արած գործերի մէջն է ամենալաւ ու ամենապարզ կերպով հասկացվում։

Նորա ասած խօսքերի միտքն ու նշանակութիւնն անշուշտ փայտեղ զու չես տեսնի որ Եստուած Բրիստոս աշխարհից հետոս էր քաջ լուծա՛լ հրաժարվում է կամ աշխարհը անբանութեւ որ ճշմարտ ինքն անապատները գնայ մնայ այլ աշխի պատահումէ որ տեսնում ենք մերան շատ անբան մարդ ինքն ինքի հետ նոցա մեքը նոցա քաղցր ու կենդանի լինելու թեան մեջ չգտնվին ու նոցանից հետոս չմնալ իւր մարդկային զգացող սրտով (Ես նա) ուրախների հետ ուրախանում էր արամածների հետ արտմում լայց սորա հետ միասին նորա մտքում միայն մի բան կայ որ է իւր քաղաքակցիցներին փրկէ ու երջանկութեան հասցնէ։ Սորա համար նա նոցա իւր զործովն տուեց այն մեծ օրինակն որն իւր տուած ուսման մէջ քարոզում էր որ է այս աշխարհիս բարիքը շատ փոքր ոչինչ բան համարել որ մեր անմահ հոգու փրկութիւնը ձեռք բերելու նա Որի առաջին բայ էր թա-

գնաւորական թիւի ճանապարհն աւելի ունախոթ թիւամբ ունէրով ազգայն
 տու թիւան մէջ մնաց. նայ օր իւր ազգի իւրեան տուած ամենից մեծ պատուի
 մէջ վարող էր վայելել աշխարհիս ամենամեծ խնդրանքով լինել իւր ասո
 ժար կամքովն յանձն առաւ խաչի անարգ օտախախտակ մահն ամբար
 փառաւորելուն մարդկային ազգը կատարելութեան հասցնելուն համար էր
 անում. նա ամենայն բանն հոգով մտքով թիւնն առ իր ճամտանքիս համար
 տու թիւան նորա հիմար մարդիս գոյութեանն ու կեանքի ամենաբարձր
 ամենընտիր մտաւորական էր. Ստրանով իսկ ամենայն կերպով առ իւր
 բոլոր իւր վիճակի ստեղծողն եղաւ ու իր կենտրոնականակին հասնել իմ
 մնացած ամենայն բաներովն, որոնք կրնար մեր կեանքի համար էր անելի
 միտադրութեք անում. թէ Կայրու ու իմ ալ թիւ կամքով լինել ազգայն
 Այսպէս վե մենք կարող ենք մեր վիճակի ստեղծողն լինել ազգայն թէ մեր
 մարմնաւորութեք մեր հոգեւոր վիճակի համար են ասում. թէ թէ ժամա
 նակաւորութեք անցնող մեր վիճակի վերայ է խօսքս ալ մտքին ալ մեր պէ
 դեպի վիճակն է որ ուր մի ժամանակ վերջ չունիւն Կարող է խառն
 նիւն լինել կարող են յատակ սրտի մարդ լինել Կարող են Աստուծոց խա
 ղադու թիւն գտնել. եթէ որ կամենան. եթէ որ չեն ծանապարհ լիցնել
 ուղիղ ճանապարհով ման գաս. կամ խարիւն լինել. Կարող մտքով լինել
 լիւր համար ու Աստուծոց սրտիք ու հոգեւոր խաղաղութեան մտքով հան
 դատութեան փոնը մարմնաւորութեք համար. Կենդանութեք մահապատեհ
 Արտաքին աշխարհի վերայ ու մի իշխանութեան չհանուած քեզ ու չունիւ
 րոյց զորս տեղը աւելի քեզ Կարողութեան ընդ մի իշխանութեան
 Կարողութեք քո ներքին աշխարհի քո միտքով սիրտով քո զխաղաղութեք
 քո բանականութեան թիւն մէկ խօսքով քո հոգիով քո հոգեւոր վիճակը քո
 Կարողութեք բարեկարգ դրութեան մէջ պահելով միշտ աւելի քեզ անկողն
 ւորեան. Կայրու պատեհողից փախել կամ քեզ հետեւ պահել չեա կարող
 պէտքէ պատեհողմաւ Առանց ջանքի քո ճիւղերիս հանդիսով ու անանց
 շարժարանքի որպէս անտանց զոհ դնել թիւնն աշխարհիս մէջ առ իմ
 չեա յորդուում մանկան անց մեր կատարելութեան հասնելու քո քո
 պարտաւ չմանք. որք կատարելութեք քոյց միանգամայն Կարողութեք անեք
 Աստուծոց օրէնք մեր որք բանի վերայ լինել մեզ միշտ Կարողութեան
 զօրութեան անց. Այս խօսքերով մի Կարողութեան մէջ ամենայն Կարողութե
 թիւն հասնելու ու մտնող ծածուկ Կարողութեան Կարողութեան աշխարհիս
 մեր ազգը իր կեանքիս մեր ամենայն բանն ալ յայնի պատեհելով

(Թարգմ.) Կարողութեք միտքով լինել իւր ասո ժար կամքովն յանձն առաւ խաչի անարգ օտախախտակ մահն ամբար փառաւորելուն մարդկային ազգը կատարելութեան հասցնելուն համար էր անում. նա ամենայն բանն հոգով մտքով թիւնն առ իր ճամտանքիս համար տու թիւան նորա հիմար մարդիս գոյութեանն ու կեանքի ամենաբարձր ամենընտիր մտաւորական էր. Ստրանով իսկ ամենայն կերպով առ իւր բոլոր իւր վիճակի ստեղծողն եղաւ ու իր կենտրոնականակին հասնել իմ մնացած ամենայն բաներովն, որոնք կրնար մեր կեանքի համար էր անելի միտադրութեք անում. թէ Կայրու ու իմ ալ թիւ կամքով լինել ազգայն Այսպէս վե մենք կարող ենք մեր վիճակի ստեղծողն լինել ազգայն թէ մեր մարմնաւորութեք մեր հոգեւոր վիճակի համար են ասում. թէ թէ ժամանակաւորութեք անցնող մեր վիճակի վերայ է խօսքս ալ մտքին ալ մեր պէ դեպի վիճակն է որ ուր մի ժամանակ վերջ չունիւն Կարող է խառն նիւն լինել կարող են յատակ սրտի մարդ լինել Կարող են Աստուծոց խաղաղութեան մտքով հան դատութեան փոնը մարմնաւորութեք համար. Կենդանութեք մահապատեհ Արտաքին աշխարհի վերայ ու մի իշխանութեան չհանուած քեզ ու չունիւ րոյց զորս տեղը աւելի քեզ Կարողութեան ընդ մի իշխանութեան Կարողութեք քո ներքին աշխարհի քո միտքով սիրտով քո զխաղաղութեք քո բանականութեան թիւն մէկ խօսքով քո հոգիով քո հոգեւոր վիճակը քո Կարողութեք բարեկարգ դրութեան մէջ պահելով միշտ աւելի քեզ անկողն ւորեան. Կայրու պատեհողից փախել կամ քեզ հետեւ պահել չեա կարող պէտքէ պատեհողմաւ Առանց ջանքի քո ճիւղերիս հանդիսով ու անանց շարժարանքի որպէս անտանց զոհ դնել թիւնն աշխարհիս մէջ առ իմ չեա յորդուում մանկան անց մեր կատարելութեան հասնելու քո քո պարտաւ չմանք. որք կատարելութեք քոյց միանգամայն Կարողութեք անեք Աստուծոց օրէնք մեր որք բանի վերայ լինել մեզ միշտ Կարողութեան զօրութեան անց. Այս խօսքերով մի Կարողութեան մէջ ամենայն Կարողութե թիւն հասնելու ու մտնող ծածուկ Կարողութեան Կարողութեան աշխարհիս մեր ազգը իր կեանքիս մեր ամենայն բանն ալ յայնի պատեհելով

այս քայլ անապառ ամէ միտքով լինել իւր ասո ժար կամքովն յանձն առաւ խաչի անարգ օտախախտակ մահն ամբար փառաւորելուն մարդկային ազգը կատարելութեան հասցնելուն համար էր անում. նա ամենայն բանն հոգով մտքով թիւնն առ իր ճամտանքիս համար տու թիւան նորա հիմար մարդիս գոյութեանն ու կեանքի ամենաբարձր ամենընտիր մտաւորական էր. Ստրանով իսկ ամենայն կերպով առ իւր բոլոր իւր վիճակի ստեղծողն եղաւ ու իր կենտրոնականակին հասնել իմ մնացած ամենայն բաներովն, որոնք կրնար մեր կեանքի համար էր անելի միտադրութեք անում. թէ Կայրու ու իմ ալ թիւ կամքով լինել ազգայն Այսպէս վե մենք կարող ենք մեր վիճակի ստեղծողն լինել ազգայն թէ մեր մարմնաւորութեք մեր հոգեւոր վիճակի համար են ասում. թէ թէ ժամանակաւորութեք անցնող մեր վիճակի վերայ է խօսքս ալ մտքին ալ մեր պէ դեպի վիճակն է որ ուր մի ժամանակ վերջ չունիւն Կարող է խառն նիւն լինել կարող են յատակ սրտի մարդ լինել Կարող են Աստուծոց խաղաղութեան մտքով հան դատութեան փոնը մարմնաւորութեք համար. Կենդանութեք մահապատեհ Արտաքին աշխարհի վերայ ու մի իշխանութեան չհանուած քեզ ու չունիւ րոյց զորս տեղը աւելի քեզ Կարողութեան ընդ մի իշխանութեան Կարողութեք քո ներքին աշխարհի քո միտքով սիրտով քո զխաղաղութեք քո բանականութեան թիւն մէկ խօսքով քո հոգիով քո հոգեւոր վիճակը քո Կարողութեք բարեկարգ դրութեան մէջ պահելով միշտ աւելի քեզ անկողն ւորեան. Կայրու պատեհողից փախել կամ քեզ հետեւ պահել չեա կարող պէտքէ պատեհողմաւ Առանց ջանքի քո ճիւղերիս հանդիսով ու անանց շարժարանքի որպէս անտանց զոհ դնել թիւնն աշխարհիս մէջ առ իմ չեա յորդուում մանկան անց մեր կատարելութեան հասնելու քո քո պարտաւ չմանք. որք կատարելութեք քոյց միանգամայն Կարողութեք անեք Աստուծոց օրէնք մեր որք բանի վերայ լինել մեզ միշտ Կարողութեան զօրութեան անց. Այս խօսքերով մի Կարողութեան մէջ ամենայն Կարողութե թիւն հասնելու ու մտնող ծածուկ Կարողութեան Կարողութեան աշխարհիս մեր ազգը իր կեանքիս մեր ամենայն բանն ալ յայնի պատեհելով

[illegible]

«Բրիստոսի խաչը ամենից յետոյ ձգողները կանայքն էին, և շաբաթը անցնելուց յետոյ Բրիստոսի մօտ ամենից առաջ դնացողները կանայք էին. և սա զարմանալի բան չէ՝ որովհետև սուրբ Գրքի մէջ յիշված չէ թէ մի կին Բրիստոսին լռչնամուծիւն ցոյց տուած լինի. Գրված չէ թէ մի կին Նորան Հայածածո կամ Հայհոյած և անիծած լինի, Նորա աշքերը կապողը՝ Նորան ապրտակով կամ բռունցով զարկողը, Նորա սուրբ երեսին թքողը կին չէր, Նորան քարկործողը կամ գլխին փշերից պսակ, գնողը կին չէր»

Սակայն Բրիտտոսի ոտների մօտ նստած) Նորա խօսքերին ականջ չնոցող
կին էր։ Նորա գլխին խիստ պատուական իւղ թափելով, Նորան շատ պա-
տիւ և մէր յայտնողն ևս կին էր։ Նորա սուրբ ոտները իւր արտասուքով
թրջելով մազերով սրբողը կին էր։ Բրիտտոսի հետ Գալիլիայից եկող և
իւրեանց ստացուածքով ծառայոյ թիւն անողն և Նորա նեղոյ թիւններին և
վշտերին մասնակից եղողները Կանայք էին։ Պիղատոս կուսակալի առաջ
կապած սուրբ Յիսուսի համար միջնորդութիւն անող և Միղատոսին քա-
թիւստութիւն անելով Նորան խրատողը կին էր, և այն ևս մի կատարատ
կին։ Բրիտտոսի իւր խաչը Գողգոթայ ասված տեղը տարած ժամանակը
կըր քիչ էր մնում որ շուենը կտրվէր, Նորա համար լաց լինողները և կոճ
անողները Երուսաղէմի աղջիկներն էին։ Եւ մեր Տէր Բրիտտոսը խաչի վե-
րայ Աստուծուց և իւր սուրբ ժողովելից մերժված երեւցած ժամանակը
Նորա խաչին մօտեցողը, ախտից Կանգնելու համարձակողը և իւրն իւ-
րեան Նորա հետ մէկ ցոյց առնողը կին էր։

Ուրեմն զարմանալի բան չէ որ երրորդ օրը արշալույսին Քրիստոսի գերեզմանը առաջին գնացողները այս սուրբ կանաչքն էին։ Նոքա շաբաթ օրը պատուիրանի համեմատ հանդիսացան, բայց երբ շաբաթը ոնցաւ, արշալույսին ելան որ խաչված Յիսուսին պառնեն։ Ուղղակի Նորա գերեզմանը վաղեցին։ Բայց իւրեանց հասնելուց առաջ Աստուծոյ հրեշտակը հասած էր և գերեզմանի պահապան զօրքերը մեռելի պէս էին եղած։ Այն մեծ քարը գերեզմանի դռնից մի կողմ ձգված էր և մեռած Յիսուսը մահը խափանելով և ինքը մահի և դժոխքի բանալիները բռնելով յախտահան յախտներից ապրումէ։

Ուրեմն Գրիստոսի պատուականութիւնը առաջին իմացողները այս սուրբ
կանայքն էին՝ Հրեշտակէր Նոյն այս բարի աւետիսը տուաւ թէ Յիսուս
31

նախկին ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՊԱՏՄԱՆՈՒԹՅԱՆ ՀԻՆ ԱՒԱՆԳՈՒԹԻՒՆԴԵՐԻ ԵՐԿՐԻՆԵՐԻ համար
 միմյանցիկ սակ միջ ԲՆՆՈՒԹԻՒՆԵՐ (Արարատի և 4) և միմյանցայ մեկույթ
 գարաց, յախարչ միսան մամկնածն և մամկնոտաղ միմյանց միմյանց սկզբ սկս
 Փորը Ասիայի ամենաբարձր մասը ըստ է Երզրու մի կուսակալութիւնը
 որը կտրատված է մի քանի լեռնաշղթաներով *) Այստեղ կգտնվի Եփ-
 րատի, Կուրի, Ճորճիի և ուրիշ բազմաթիւ նշանաւոր գետերի գլխաւոր
 ջրաբաժանումն, որոնք կհոսեն զանազան ուղղութեամբ: Այստեղ Բին-
 գեօլ լճերից և ասրերից սկիզբ վառնէ Հայաստանի գլխաւոր գետը Երան-
 Բինգէօլդաղի աջ կողմից միանալով միմեանց հետ կգտնվին նախ հիւսիս —
 արեւելք և յետոյ հարաւ — արեւելք Ակրուլաղ, Սիւհան — Դաղ և ինչ ա-
 նունով քանի մի լեռնաշղթաներ: Չախ կողմից Ակմեսեր, Սողանլու և
 Ալաքեազ սարեր կտարածվին: Երասխը այս սարերի մէջով կանցնի, որոնց
 մեծ մասը հրաբխային ծագումն ունին, որովհետեւ այժմեան Երասխի
 հովտի մէջ կգտնվին հրափրիւրի առատ հեղեղատներ, հաստ բարախն
 շերտի ձեւով, որի մէջից Երասխը Կողբից փոքր ինչ ներքեւ կբանայ իւր
 համար զուգը և ոռոգելով բազմաթիւ պտղաբեր հովիտներ, աղեղնաձեւ
 կըջի գետի հարաւ — արեւելք և կհոսէ մինչեւ Զուլալ: Օրդուբադի կաւ
 ձախ կողմից Դարաբադի շղթան, իսկ աջ կողմից Դարաբադին միմեանց
 այնպէս կմտնենան, որ միայն Երասխի նեղ շերտը նոցա կբաժանէ: Աստ-
 կած չկայ որ նախապատմական ժամանակներում այս երեւոյ շղթան ևս
 մէկ էին և Երասխը պէտքէ ծակէր այս բարախն հաստութիւնը **): Յե-
 տոյ անցնելով մի քանի տասնաւոր վերստ սարսափելի առապարների և
 խոր քարանձաւների մէջով, Երասխի ջրերը ազատութիւն կտանան: Այս
 հոսման տեղը Հայիրը Բարաւաւ կանուանէին: Այնուհետեւ կմտնենք
 Երասխի հոսումն, որը իւր աղբերակներից մօտ 875 վերստ անցնելով և
 միանալով Կուրի հետ կթափվի Կասպեան ծով:
 Ոռոգելով Թիւրքիայում Վերին — Բասեանի, Նիքրին — Բասեանի,
 Վաղղուանի գաւառները և Չլտրան հովիտը, Երասխը իւր հոսման մօտ 150
 վերստ անցնելով, կմտնի Ռուսիայի սահմանները, զորանալով փոքրիկ գե-
 տակներով և աղբերակներով: Երասխի բարձրութիւնը ծովի մակերեւոյթից
 Վաղղուանի մօտ 3825 ոտ. է, Օրդուբադի մօտ — 1963 ոտ. նաւկաճանալ
 Կողբի մօտ 16 ոտ., իսկ Մեղրի մօտ 15/ ոտ. իւրաքանչիւր վերստին:
 Երասխի լայնութիւնը զանազան տեղերում զանազան է, 30 կց մինչև 100
 սաժէն: Զուրը խմելու համար առողջարար է և համեղ: Երասխի մէջ
 կթափվին բազմաթիւ գետակներ մանաւանդ ձախ կողմից: Նորա վերին և
 միջին հոսանքի ուղղութեամբ կերեւին եկեղեցիների, վանքերի, աւերակների

— Եւ միմյանց միմյանց չգիտ իմաց իմաց — զա՛մ միմեծ գալ ջրգրամմաւ և

(*) Տես Կովկասի քարտեզը մէ2, 1851 թ. և Ն. Ռուսիցի յօդուածը և Երասխի եւ
 Նորա հոսած տեղերի նկարագիրը:

(**) Ստրաբոն (XI, 531) կասէ, թէ հին ժամանակներում Երասխը հասնելով մինչեւ
 այս սարերը եւ զուրս գալու ժող չունենալով, կտարածվէր սոյնտեղ եւ լճեր կկազ-
 մէր, եւ թէ Յասովն բացած է նոյնը եւ լճը:

հնութիւններէ բազմութիւն մնացորդներ մտնելով կայնէ թէ այս հովտում երբեմն բազմութիւ բնակիչներ են եղած. Բայց զմեզ աւելի ևս կհամոզեն այս երկրի նախկին հարստութեան և մեծութեան մասին հոյակապ քաղաքների և հին հայկական թագաւորութեան մայրաքաղաքների բազմութիւ աւերակները, օրինակ Վաղարշապատ, Երուանդաշատ, Վաղարշապատ, Արտաշատ, Դուին, Արմաւիր, Գառնի, Նախիջևան, Զուղայ, Բագարան և ուրիշներ: Այս աւերակները ամեն յիշատակարաններից աւելի ճարտար կճառեն Երասխի ափերի անցած մեծութեան և բարօրութեան մասին:

Ահա այն Արարատեան նահանգում, պատմութեան խօսքերին համաձայն, նոյն ինքն Ալեքեազի մօտ (Արագած, 13454 հոտ) բնակեց հայկական ազգի ցեղապետ Արշակ: Այստեղ և Էրզրումի կուսակալութեան մէջ, ըստ ամենայն հաւանականութեան, բնակեցին Հայերը, նախքան պատմութեան մէջ երևիլը և այդ տեղից սկսան ցրվել զանազան կողմեր և բռնել կից երկրներ:

Արարատեան նահանգում Մասիս սարը, Արարատ երկրի սարի մասին Աստուածաշնչի պատմութեան մէջ գտնված խօսքերի պատճառով ինքն Արարատի անուն ստացաւ: Այս հանգամանքը, մեր կարծիքով, տարակուսութեան չափ առիթներ տուած է և կտայ: Այս տարակուսութիւնները զիտւարապէս կառաջանան նորանից, որ այժմեան Մեծ Արարատը ընդունեն այն սարի տեղ, որի վերայ կանգնեց տապանը թէև այս համար կաց ընդունած աւանդութիւնը բոլորովին չէ գտնվում: Նաև հայկական հին մատենագիրների մէջ, Թէ որ Ժամանակից սա տարածվեցաւ, Հին Կարող ասել, բայց հաւանական է որ նա յառաջ եկած լինի բառերի խառնաշփոթութեանց: Արարատ երկրի մէջ եղած սարի փոխանակ սակե՛ են Արարատ: Առաւել հին աւանդութիւնների մէջ այս վերջին խօսքը աւելի գործածական է:

Այնուամենայնիւ, բացի Արարատեան նահանգից, հին հայկական մատենագիրների մէջ կգտնվի ուրիշ նահանգի անունը, որ շատ նման է իւր ձևով Արարատի հետ: Սա Արարատ նահանգն է Վանի լճից դեպի հարաւ, հետևաբար Հայաստանի հարաւում, և ոչ թէ Երասխի վերայ: Ուրեմն Մովսէս Խորենացին, քաղելով Մար—Աբասի տարեգրութիւնից, կասէ որ Հայկը թողնելով Բարեդուն, բոլոր իւր ընտանիքով ուղևորվեցաւ դեպի հիւսիս Արարատ երկիր և բնակեց նորա մէջ (գիր. Ա): Բայց մեզ յայտնի է աւանդութիւններից, որ Հայկը չէ թողած Վանի լճի շրջակայները, Ենայ կասէ նոյն մատենագիրը: Տիտանիան—Բելը հալածելով Հայկին, ուղևորվեցաւ Արարադ երկիրը և մտաւ Վաղմուսի հողերը, որովք ինչ պէս մենք կտեսնենք, Վանից դեպի արեւելք կգտնվէին Սեբեոս Է. դարի մատենագիրը իւր ձևին Մար—Աբասի գրքի ուրիշ իմբադրութիւնն ունենալով և պատմելով հայկեանների տիրապետութեան առաջին Ժամանակների մասին, չորս անգամ կ'իշէ Հայաստանի հարաւում՝ եղած Արարադ երկրի անունը, և նմանապէս զանազանութիւն կ'ընէ Արարադի և Արարատի մէջ, (վերջը Արարատ ձևը Արարատ է գարծնել):

Այսպիսով Այրարատեան նահանգ միշտ կնշանակէր և կնշանակէ Երասխ գետի հովիտը նորա միջին հոսանքը, այն ինչին որ Յոյները Արարատի գետին անուն կուտային։ Բոլոր հայկական մատենագիրները, զիստաւրագէտ ամենահինները գործ կանեն Այրարատ ձեւը, և ոչ Արարատ։ Խորենացին կարէ որ այս անունը իւր ծագումն առած է Հայաստանի զիւցաղնական թանգար Արայից, և կնշանակէ Արայի գետը։ Բայց նա չէ ասում թէ ի՞նչ լիցուով է նշանակում այս և ինչ՞ Արայի անունը բարդութեան մէջ դարձած է Արայ։ Սասնը զարձեւալ, որ Հայերը Այրարատ ասելով հարաւային Հայաստան չէին համարում երբէք, գուցէ թէ միայն այն ժամանակ, այն էս շատ սակաւ, երբ իստքը այրարատեան հողերի մասին էր այն մտքով ինչպէս կանգի։ Անգիական հոգեր, որը նշնաբէս Անգիա չէ։

Արարատ անունը բոլորովին որ ինչ նշանակութիւն ունի, նախ այս բառը իւրապանքին երևելոց պիտի ցոյց կուայ, Հայաստանի բոլոր մասը, զիստ հարաւ, Երկրորդ, այս բառը կգտնվի միայն Սեմականների մէջ և ս. գրքի մէջ, իսկ հայկական մատենագիրներից միայն նոցա մէջ, որոնք քաղած են Մարտիրոս Բարեբ, այսինքն նշնաբէս Սեմական մատենագրից, Ասորեստանցիները որոնք անգագար արեւաշէղ պատերազմներ կանէին իւրեանց զրացի հիւսիսային ազգերի հետ, և անուանեն նոցա Ուրարու երկրի բնակիչներ, երբեմն ևս Արարատ, որ նշն է ինչ որ Եստուածաշնչի Արարատ։ Այս ժամանակը նորա մէջ է թէ Ասորեստանցիները և միւս Սեմականները Արարատ բառով ամբողջ Հայաստան կհասկանային թէ հարաւում եղած նորոյ մի որոշեալ մաս, ինչպէս մի առանձին նահանգ։ Դիցուք թէ մինչև անգամ մի ժամանակում *) Արարատ ամբողջ թէ հիւսիսային և թէ հարաւային Հայաստանը կանուանէր։ Այս դէպքում ևս եթէ բնենք այն բոլոր տեղերը, ուր այս անունը կգործածվի, մենք կհամոզվիր, որ թէ Հայերի Արարատ և թէ միւս Սեմականների Արարատ, կարող են նշանակել միայն Հայաստանի հարաւային մասը։

Երկու հոմաձայն, բայց միմեանցից անկախ Այրարատ և Արարատ բառերի ծագումն պատահական էր արդե՞ք, թէ այս անունը բերվեցաւ արեւելքից հիւսիս, ինչպէս և շատ միւս բաները, թէ ընդհակառակն էր—չենք կամենում մտնել։ Այն պարզ է միայն, որ երբ Հայերը Այրարատ ասելով Երասխի հովիտը կհասկանային, Սեմականները նորա հոմաձայն Արարատ ասելով փնկատի ունէին Վանի լճի շրջականներում եղած հարաւային Հայաստանը մինչև Բագրատ սարերը **): Երկու աշխարհագրական անուն-

(*) Թէեւ այն ժամանակում Հայաստան անունին չէր կարելի այն ընդարձակ նշանակութիւնը տալ, ինչ որ նա ստացաւ մերձը Պարթեւնիքի ժամանակը։

(**) Հէնրիկո Ռաուլինսոնի կարծիքն եւս նոյն է Արարատի հարաւային դրութեան վերաբերմամբ։ On the Aloradians of Herodotus, փոքր յօդուածում, որ տպւոծ է իւրեւ յաւելուած History of Herodotus by George Raulinson, Vol. IV, New Edition, Lond, 1862, էր. 213—206, Essay III.

Փաւստոս Բիւզանդացոյ (Ի. դար) ձեռնարկէ Սաւրաթի անունը Այս դուռերը ըստ ամենայն հավանականութեան քանդված եւ ասորի տուրքերի վարքից, որովհետեւ նորա մէջ կնկարագրվին Ս. Յակովբ Մըժլընի եպիսկոպոսի քաջութիւնները, որ դարի սկզբում հայրապետ էր Այնտեղ կամ ի. Խաղայի գնաց Յակովբայի բմէ քանդքէ անտի գալ հասանել ի իրինս Հայոց Կիւսնոն Սարարաթայի սահմանի Այրարատեան տէրութեան ի գաւառն Սորգոլացի Գ. Էմինըրի Փաւստոսի կատարած թանգարանի թարգմանիչը (Collect. des histor. etc. I. էր. 218) իւր անվորութեան համեմատ առանց ըմբռնելու խնդիր իմաստը լուծանցքով Սարարաթ ձեռնարագրողի սխալ կհամարէ Արարաթի փոխանակ (le mont Ararat, le Masis des Arméniens), այսինքն Փաւստոսի Սարարաթը այն սար կհամարէ որը այսօր Մեծ Արարատ կանոնաւորուի Գ. Թարգմանիչը ուշք չէ դարձրած այն լեռնի վերայ որ հեղինակը կաւարտն պարզ կորոշէ Սարարաթի տեղը Է. Խաչման Այրարատեան տէրութեան ի գաւառն Սորգոլացի Այնտեղ արարաթողները մեղանորչեն Եւղայի վրայ թարգմանիչն է որ չենկանած այն որ հեղինակը Այրարատեան գետինն շանկով կհասկանայ ընդհանրապէս հայկական տէրութիւնը իսկ նորա մէջ կորչուի Խաչմանը որ Սարարաթ սարը կգտնվի Այսպէս իրիքը պարզ որոշելուց յետոյ Ժամարոտի կիճով մեղադրել արարաթողներին Էմինընյն ժամանակ խառնել (երկու բոլորովին առանձին և միմեանցից հեռու եղած տեղերը) Էմինընյն իմաստը Էմինընյն իմացած մասնազգծ Մեծ Արարատ քանդ. le Masis des Arméniens, կգտնվի Այրարատեան Խաչման գետինը որ հեռու մինչդեռ Սորգոլի Խաչմանը, Սորգոլի մասը 15 դարածներից մինը որոնց քաժանված էր հին Հայաստանը Է. Խաչմանի լեռնի հարաւ կգտնվէր Սորգոլի (Սորգոլի Գորգոլի) Խաչմանի էր հին դասական (այդն և լատին) մատենագիրներին կանադան անուններով. Կարթուսի, Կորդիէի, Գորդիինի, Գորաինի, Gordiani և այլն. Նորա կապրէին ինչպէս ասված է Վանի լճի հարաւում Տորոս սարերի ձիւղերում Այս Խաչմանը այն երկրի մի մասը կկազմէր որը ս. գիրքը Աբարաթ կանուանէ Բաղդական Աստուածաշնչի մէջ Աբարաթ երկրի տեղը ուղղակի դրված է Kardu (Assem. 5. II, էր. 113. 4. III, էր. 734) Եւնք սկզբածնք որ պ. Էմինին սխալեցրած է այն հանգամանքը որ այս գիւղի մէջ կիսովի Սարարաթի մասին, որի վերայ կանգնեց Խաչման, Էմինընյն ըստ աւանդութեան պահպանված են Խաչմանի մեծ քարերը Էմինընյն այդ սարը համարած է Մեծ Արարատը, առանց պարզելու իր համար թէ որքան հին էն այն հայկական աւանդութիւնները որոնք համաշխարհական ջրհեղեղի մասին եղած առաստաղաւորութիւնները կկապակցեն Մեծ Արարատ Խաչման հետ, որին այժմ Հայերը Սարարաթ կանուանեն

վերայն նոյն ժամանակն, և որպէս որ չի ուշով նայումէի նոյն երեսոյթին, յանկարծ այս խիտ խմբերից մեծ թամպ բաժանեցեալ շարաշրջանողաց և շուտով ծածկեց հօրիզոնի կեսը: Երկնքի միւս մասը երկար ժամանակ պահպանեց իւր պայծառութիւնը, և կապտութիւնը ներկայացնելով մասնակերպի մապաղկեր սեւա ամպերի նոյարսպին: Այս ժամանակ իմ համար իմաց

Այս ընդդիմադատները վերջապէս հասաւ վերջին սահմաններին և շուտով սեւա ամպերի խմբերից ակնաւ փայլատակելի կայծակը խնդրով մինչև ծովը, սկզբում թորուման տրոփիւնները խոնք էին լսվում, բայց քանի զնաց զօցացում, նոյն պարճաբանքները մասնակ հնչումէին շուրջերի և ժայռերի մէջ, Սակաւ ինչ յետոյ, երկնքի կապոյտ մասն ևս կատարել լինումը յարձակով ամպերը ծածկեցին: Զիտը և իմ ծառան սկսեցին անտնօր կերպով իւրեանց ընթացքը արագացնել, նորքա առաջ էին գնում այնպիսի երկիւղով որ սկսեցին լեռնային կամենում զիւրեանց արագ ընթացութեամբ փոթորկի հետ:

Մեր շուրջ թագաւորութեան անուրապեցողիչ լեռնութիւն, ոչ քանի ծայր էր լսվում, ոչ ծառերի տերեւերի շարժում, և ամպերը անդորդառնումէին բոլորովին խաղաղ ծովի մէջ: Մենք հեռուից տեսնք Գրախուր, նա լիակատար իրաւունք ունէր կրելու այս անունը, որովհետեւ իմ ամբողջ կեանքի մէջ ես չէի տեսած այսպիսի մի կենդանազրական զիւր և զմայլեցուցիչ հովիտ:

Մեր արագ ընթաց ձիերով մենք շուտով հասանք մեր տեղը: Գօրգօնը և նորա երկու աղջիկները ընդունեցին ինձ ամենանկեղծ հիւրընկալութեամբ և իսկոյն հրախեցին նախաճաշելու: Մինչդեռ մենք զբաղած էինք կերակրով, փոթորիկը հարուածումէր սաստիկ անձրևով, որը աստիճանաբար զօրանումէր: Միտէր Գօրգօն զգուշութեամբ շտապից փակելու դռները և պատուհանները, և մի քանի ծառաների օգնութեամբ տարաւ ամենակարեւոր կենսական պաշարները մատանը, որ հաղորդակցութիւն ունէր իւրեանց բնական սենեակների հետ և զիտմամբ տան տակն էր շինված, այսպիսի փոթորիկներ: Դէպքի համար, նոյն ժամանակ երբ մենք զբաղած էինք մշակները եկած դաշտից և նոյն հետ շատ դրացիներ այն նպատակով, որ ապաստարան դառնն մեծագիր մառանում, Երկնքը բոլորովին սեւացած էր և ամպերը համարեա իջնումէին մինչև կատաղի ծովի ալիքներ: Կայծակը անընդհատ կտրումէր ծովը և ինչպէս երևումէր, նորից դէպի վեր էր ցատքում: Արտուումը թնդումէր անդադար, բոպէ առ բոպէ զօրանալով, և շարժումէր տունը հիմքից: Անձրևը թափվումէր երկնքից հեղեղներով կարծես բոլոր երկնային սահմաններից, մթութիւնը մինչև այն աստիճան թանձրացաւ, որ հազիւ կարելի էր կայծակի կարճ միջոցին տեսնել աշբերիս մտ տարած ձեռք: Փոթորկի շաշիւնը, որոտման տրոփիւնը, կուրացուցիչ կայծակի փայլակը և յորդահոս անձրևի աղաղակը մի տեսակ սարսափ էին յառաջ բերում:

Տասնևմէկ ժամին թնդիւնը զարհուրկի որոտը և ճայթիւնը այն աս-

[illegible]

[illegible]

Քանի մի վայրկեանից յետոյ, արեգակի ճառագայթները մեր ապաստանարանին ներս թափանցեցին ձկնափամփուշի պատից։ Մեր գգացումը և նեղքրների նուրբութիւնը անկարող եմ նկարագրել։ Մենք փրկված էինք քայքայման ցուրտից, ապահովութիւնը ուշացնում էր մեր գետնափոր ապաստարանից դուրս գալը։ Երիտասարդ նեղքրուհու մանուկը, որի մասին նա ողբում էր, աւերակներէ տակ բոլորովին անվնաս գտնվեցաւ։ Մեզ ազատողները միստէր Գորգոնի սեռւ մշտններն էին, որոնք փոթորկից առաջ զաշտում աշխատում էին։ Համարեա տնից միեկէս մլոն Տեռապոլիսի մօտ, Թեպետ նորա ևս ենթարկվել էին կատաղի փոթորկին, բարեբաղդութեամբ աղատվել էին և շտապել էին օգնելու իւրեանց տիրոջը և զաստիարակին։ Աւերակների տեսարանը, որոնք մեր աչքի առաջ ներկայացան, երբ մենք մեր ապաստարանից դուրս եկանք, անկարելի է իօսքերով արտայայտել։ Գլխաւորապէս զետեւը, որը փոքր ինչ առաջ կանաչ էր, ծաղկած էր և դմալեցուցիչ տեսարան էր, այժմ կարծես ահաբեկ հրդեհով այրված լինէր։ Բոլոր շուրջը մերկ և սևացած էր։ Բուսականութիւնը, մարդկային բնակարանները, կենդանական կեանքը — բոլորը կամ ոչնչացած էր, կամ տների և ծառերի աւերակների տակ էր թաղված։

(Թարգմ.) Դիմումք սրբ. Զատնայի մեծ. ՏԷՏ. Ո. Կառ. Զառ. Յուս. Յակոբ
Կարպ. Կառնապուր Վրո Վ. Զմե մանկիմա սա մին Երմանցուս մե : Դառնորմե, Դ
Կարմանայի սա մե ~~Կարմանայի սա մե~~ Կարմանայի Զմե Կարմանայի

ԱՆՂԼԱՅՆ ՅՈՒՈՒՐԱԴԱՆՆԵՐ ՄԻՋՈՒԹԻՒՆԸ:

Աղլիական բոլոր թե՛ հարուստ և թե՛ աղքատ ուսու մեարանները հիմ-
նվելիցան մասնաւ որ անձների և ընկերութիւնների ձեռով և այս պատճա-
ռով նոցա կեանքի և քործունէութեան մը կտաւարութիւնը ամեն ին

[illegible]

Հոգեւորականների ձեռով ևս շատ զոհորդներ են բացվում: Անգլիացիներ՝ Սորանից դադել ժողովրդի վերայ ազդելով՝ ցանկութեամբ անհաշիւ շահերն ևս քաղումեն: Քահանան, ամենից աւելի իւր վիտայ է փորձում ազդել տուժեալ հեծանքները՝ իւր և իւր ծխի լուստով որով՝ մարդիկների մեջ մի ահագին վիճ կայ, նոքա նորա մօտ չեն դնում: Եւ ինչ քանի համարակ չեն ընդունում նորան, երբ նա դալիս է նոցա մօտ: Ուստի քահանաները չըջումեն զրացիների մօտ՝ զոհորդների համար փող են հաւաքում: Գոցաւ կողմէն Եւսթէ չէ բաւականանում, շատ անգամ իւրեանցից են դնում բաւին:

Միջնակարգ ուսումնարանների մեջ առաջին տեղը են ընտրում քերականական կոչված դպրոցները, որոնք մի կերպով համապատասխան են մեր դիմագիծներին։ Այս դպրոցներից շատերը չափազանց են հիմնված նոցանից ոմանք դեռ ևս ԹԴ դարից գոյություն ունին, բայց սոցանից հընոգոյներն ևս կան, սակայն մեծ մասը հիմնված է ԹԶ և ԹԷ դարերում, Սոցանից գլխավորներն են Ի տունտան Ուզբի, Հարրաուսան, Ս. Պոզոսի, Ա. Եստմիստերիան, Ա. ինչեստերեան և ուրիշ մ. քանիսը։

Համարեա բոլոր քերականական դպրոցները շինված են մեծ քաղաքներից հետու գիւղական տեղում, որը ունի զեղեցիկ գիրք, առատ ջրեր, շույլ մարգագետիններ և բաւ պահպանված անտառներ։ Միայն երկու դպրոց կան, որոնք բացառութիւն են կազմում այս կանոնից և գտնվում են Լոնդոնում։ Եւ սոցանից մին ևս անկման մեջ է, որի պատճառը դպրոցի քաղաքի մէջ գտնվելն են համարում։ Իսկ միւսն ևս վախոնալով նոյն հետեանքներից պատրաստվումէ թողնել շուտով մայրաքաղաքը։

Անդրիացիները չեն կարող երևակայել, որ մանուկների կրթութիւնը տօմագին օդի և պինդ փակոված շորս պատի մէջ յառաջ չիտայ: Անդրիական դպրոցները, ամենանշանակաւորներն անգամ, չունին ահագին գործունէների կերպարանք, ինչպէս Եւրօպայի միւս երկիրների մէջ է:

տօն և քարոզումն եկեղեցում։ Այսպէսով նորա կարողանումն բոլորովին տիրել իւրեանց աշակերտների հոգուն։ Ուսումնարան վտնձող մանուկներն արդէն իւրեանց տանը սովորած են խորին յարգանքով և խոնարհութեամբ նայել ամեն կրօնական բաներին։ Առջի սերնանց մանուկ (հասակից նոցա սովորութիւն էր դարձել աղօթել) դէռ ևս իւրեանց մօր ծնկների վերայ նստած նոքա սովորած էին փառաբանութեամբ դնել Աստուածաշնչի ընթերցանութիւնը՝ երբէք չեն լսած ամենափոքր կանկա՝ կրօնական մասին։ Անհաւատ անգլիացիներէք իւր կասկածները կրօնի վերայ չի ասի իւր ընտանիքի մէջ և իբրեւ խորին հաւատացող նա կատարեալ յարգանք է մատուցանում ամեն ծէսերին և կրօնական սովորողներին։ Այն յարմարութիւնը կայ առ կրօնը՝ զպրոցում ևս։ Պիւրակէ և երկուշարտի մօտ ընտրելով նուիրված են կրօնի դասերին։ Եւրաքանչիւր օր առ առ և երեկոյ լինումէ ընդհանուր աղօթք և Աստուածաշնչի ընթերցանութիւն։ Այսպէս Պարտաւորութիւններ չկատարելու համար պատժուվեն և շտապանքով շտախիմտ, այսինքն՝ արձակուրդից են զրկում և ցաղիս անը նսեղորդ դամ սովորելու բանտի մէջ են մտնում և քործ են կնում և զանազան մարմնական պատիժներ, որոնց մէջ մինչև այժմ զիստօր օրերը խաղումէ ձաղկածներ կամ բրածներ (позра) և վերջապէս արտաքսում են վարժարանից։ Աշակերտների լիակատար ազատութիւնը և ինքնակայութիւնը, լաւ յարմարութիւններն առ ուսուցիչները և նոր ժամանակների ուրիշ կարգերը այստեղ, ինչպէս անգլիական կեանքի բոլոր երեւոյթների մէջ, յառաջ են գնում միջնադարեան սովորողների հետ միասին։ Ինչպէս զպրոցական բոլոր կազմակերպութեան մէջ իւրաքանչիւրը իւր տեղը դիտէ, իւրաքանչիւրին յայտնի է իւր պարտաւորութիւնը, նշնպէս և ծնծելու պարտաւորութիւնը վաղուց յանձնված է աւագ ուսուցչին։ Միայն աւագ ուսուցիչն է եւ իրաւունք ունի իւր ձեռով այս դատաւիճիւր կատարելու։ Դատաւիճի համար նշանակված ժամին նա ծնծումէ այն ամեն մանուկներին, որոնց միւս ուսուցիչները ուղարկում են նորա մօտ։ Քանի մի զպրոցներում կայ տուգանքի մատեան, եւ ի մի մանուկ երեք անգամ նշանակվեցաւ մատեանում մի օրեիցէ բաժնի համար, օրինակ 10 րոպէ դասարան ուշ մտնելու համար, նշանակված ժամին աղօթքին ներկայ չգտնվելու համար, և այլն, չորրորդ անգամին նորան արդէն պատժում են ձաղիւով։ Գլորոցի կանոններով այս պատժին ենթակայ է ամեն աշակերտ, ինչ հասակի որ լինի, բայց իրօք ծնծում են միայն փոքր աշակերտներին։ Ամեն կանոններին և օրէնքներին հնազանդելու սովորած լինելով, աշակերտներն իւրեանք են պաշտպանում ձաղկածները և չեն կամենում նորան փոխարինել մի ուրիշ պատժով։ Մի անգամ մի զպրոցի աւագ ուսուցիչը կամեցաւ ձաղկածների տեղ զրամական տուգանք նշանակել։ Մենք անտօրի ընդդիմացանք այս նորամուտ քործին, պատմումէ մի անգլիացի իւր զպրոցական կեանքի մասին գրած յիշատակարանների մէջ, «մենք չէինք կամենում որ մեզանից անոնք մեր տեփական կօպէկները, Մեկ թաւումէր լի ձաղկածներ շատ յարմար է ջենտրլմենի

Դէորդ ծառայ Բրիտտոսի եւ անհատների կամօքն Աստու-
ծոյ ճախսկոսրոսայեւ եւ Կաթողիկոս ամենայն Հայոց ծայրա-
գոյն Պատրիարք համաղգական նախամեծար Աթոռոյ Արարա-
տեան Առաքելական Մայր եկեղեցւոյ Սրբոյ Կաթողիկէ Էջ-
միածնի. Բարեշնորհ Անդամոց թեմական Ասենին Տփիսեաց, բարեկրօն
աւագերիցանց քահանայից եւ համարեն եկեղեցական դասուց, գերայարգ
աղնուականաց, պատուարժան վաճառականաց եւ արհեստաւորաց եւ ամե-
նայն չափու հասակի եւ աստիճանի հայազգի որդւոց մերոց սիրելեաց, մա-
նաւանդ քահանայից, երեցփոխանի հոգաբարձուաց եւ համայն բարեպաշտ
ժողովրդոց փոքր Գէորգ եկեղեցւոյ Հայոց Մողնւոյ թաղի Տփիսեաց հարա-
ղատից Մայր Աթոռոյս նուիրեմք զողջոյն Փրկչաւանդ եւ զօրհնութիւն
Հայրապետական եւ ազօթս տունեմք առ Աստուած եւ աղաչեմք հանապազ,
զի սէրն իւր եւ շնորհք Հոգւոյն սրբոյ սփռեցին ի հոգիս եւ ի մարմնս
ձեռ ամենեցուն առ ի կարող լինել ձեզ կեալ առաքինական վարուք զար-
դարեալ եւ փայլեալ նախանձելի բարեպաշտութեամբ, եւ ըստ հաճոյիցն
Աստուծոյ քաղաքնովարեալ զկեանս ձեր, արժանաջիք հասանել երկնա-
պարգեւ աւետեաց անմահան երանութեան սրբոց եւ արդարոց իւրոց պա-
րիւ եւ հրճուել յերկնային հարսնարանին Յիսուսի Բրիտտոսի Փրկչին մե-
րոյ, ամէն:

Երեսն փայտաւ իյմեմեմած Մ

Եւ ընդ աստուածապարգեւ եւ Բրիտտոսական սրբունի եւ օրհնութեանս
յայտնի լիցի համայն եկեղեցւոյ Մողնւոյ զի հանգուցեալն ի Տէր պա-
րոն Սողոմոն Պապե արժանայիշատակ, այն որ ի Նոր Քաղաք վերաբնա-
կեալ ի Վաղկաթ քաղաքն Հնդկաց յիշխով զօր մահուան եւ ըզձալով
թողուլ զյիշատակ արժանաւոր եւ մշտնջենաւոր ի սաճարի Տեառն ի Նոր
Սիոնի, միանգամայն ժառանգել զերանոթիւն հանգերձեալ կենաց, ի կեն-
դանութեան իւրում կտակեալ էր զգումար ինչ յանուն Մայր Աթոռոյ
սրբոյ Էջմիածնի եւ այլոց տեղեաց, ընդ որս նաև յանուն Մողնւոյ սուրբ
Գէորգ եկեղեցւոյ Տփիսեաց ի ձեռն քահանայից զօրին, ապահովեալ
զիրամն կտակաւանդ Անդդիական յարքունական, զրամատան ի Վաղա-
թ քաղաքին Հնդկաստանի:

Գումարն կտակեալ ի բարեյիշատակ Սողոմոն Պապէ ի վաղ ժամանա-
կաց հետէ յ18-ն ապրիլ ամսոյ 1878 թուականի Փրկչական միայր իշա-
հեցողութեան ի իրամատան, յորմէ թէպէտ բազմիցս պահանջեալ են ու-
մանք յերեցփոխանաց զբաժին եկեղեցւոյ Մողնւոյ, այլ վրիպեալ էին ի
յաջողութեանէ գործոյն ոչ ըստ օրինաւոր կարգի եւ կանոնի հետեւելով:

Եւ յորժամ առաքեցաք զԲերապատիւ Գրիգորիս Արքեպիսկոպոս զԱ-
ռաքնորդն Պարսկահայոց եւ Հնդկահայոց պաշտօնիւ ծայրագոյն նուիրակու-
թեան եւ յայցելութիւն Հայոց ի Հնդկաստան, կարգեցաք զնա փոխանորդ
մեր եւ հաւատարմատար վասն կտակաց կտանելոց յանուն Մայր Աթոռոյ
սրբոյ Էջմիածնի ի սահմանս Հնդկաստանի առաջի Հնդկական—անդդիական

Այսպիսով անհաշիվ արտաթանկ ընդ որս յանձնեցաք նորին գերապետութեան և զգործն կտակի արժանայիշատակ Սողոմոն Պապէի զորմէ յայտարարեաց առ մեզ հերապատիւ Մակար սրբազան Արքեպիսկոպոս Առաջնորդն վիճակին Հայոց նոր — նախիջեանի և Պետարպիղ յորժամ վարեր զթեմակալ առաջնորդութիւն վիճակիդ Տիկեկաց համաձայն խնդրանաց երեցփոխանի եկեղեցւոյդ և Սրդ յոմի Տեառն 1878 վերջաւորեալ Գրիգորիս Արքեպիսկոպոսի զգործ հրիտակի Սողոմոն Պապէի ի ձեռն յատուկ փանտարանի և օրինասահման եղանակաւ ընկալեալ էօ ի ձեռն տեղական պատշաճ դատարանի Իդրամատանէն զկտակաւագոյ գումարն յոր և հետզհետ հասոյց այսր առ մեզ ի Ս. Էջմիածին տուի անօրինել զարժանն և քեր պատուիրեցաք Սինօդին փութով հաղորդել Ձեզ միջոցաւ թեմական Աստի վիճակիդ լիամեայն զՆախեւ առաքելով ընդ նմին և զգումարն երկրորդին զհասանելին յանուն քրքոյ եկեղեցւոյդ Մողնւոյն զայս ցոյցով միմեայս զ զո փութապէս ի Ս. Ե. Զի նախատակ մեր էր և է զկտակաւանկութիւն արժանայիշատակ հանդուցելոյն Սողոմոն Պապէի մշտնջենաւորել յանուն իւր գործադրելով և տրդեմաւորելով յօգուտ Ազգի և եկեղեցւոյ մերոյ, զնոյ երկար խորհրդակցեալ ընդ անդամս Սինօդի և համաձայնութեամբ Պ. Յարութիւն բժշկապետ Յովհաննիսեան երեցփոխանի և քահանայից օ. Գեորգ եկեղեցւոյ Հայոց Մողնւոյ արժան իմտեցաք յերիս մասունս հաւասարել զգումարն զէւրասան հազար ուն ուրբեաց և ասն կողակից յատկացուցանելով զմի մասն յանուն օ. Գեորգեան Ճեմարանի Մայր Աթոռոյս և զերկուս մասունս յանուն օ. Գեորգ եկեղեցւոյ Մողնւոյ առ ի յատկացուցանել զմի մասն միաբան քահանայից և զմիւսն ի նպատակ Գալիանեան օրիորդական հոգեւոր վարժարանի կառուցելոյ ի արահի օ. Գեորգ եկեղեցւոյ Մողնւոյ և յայտնէ կարգադրեալ պատուիրեցաք Սինօդի միով դաժնիւ գնել յանոռվ գնալուած ինչ յանուն օ. Էջմիածնի և ի նպատակ ծախսեց օ. Գեորգեան Ճեմարանի Մայր Աթոռոյս և երկրորդ մասամբն այս է. ասն հազար և ուն հարիւր և երեսուն և հինգ ռուբլեք տալ գնել յանուն Մողնւոյ օ. Գեորգ եկեղեցւոյ զկարեւոր կալուածս և զտարեկան արդիւնս վերջնոյն ի ձեռն երեցփոխանի կամ հոգաբարձութեան ըստ համաձայնութեան և կարգադրելոյ ժողովոյն կիսել յերկուս դաժնիս հաւասարակէս և յարաբանելիւր ամի անխափան հատուցանել զմինն ի պէտս և ի նպատակ օ. Գալիանեան օրիորդական հոգեւոր վարժարանի և զմիւսն տալ ի պաշտօնադրամ միաբան քահանայից և ուսնունելից օ. Գեորգ եկեղեցւոյ Մողնւոյ միայն զորմէ պատուիրեմք և ձեզ յատկապէս և ըստ այսքն երեցփոխանն կամ հոգաբարձութեան օ. Գեորգ եկեղեցւոյ Մողնւոյ միւրաբանելիւր ամի անխափան ընկալեալ զտարեկան արդիւնս եկամտից կալուածոցն հանցել զգումարէն նախ զերեւոյն քուրդիս զմոմադին ծախս ի պէտս անւրն և հանդիտի հոգեհամբարանան վասն հոգեւոր բարեկիշատակ Սողոմոն Պապէի Զուղայեցւոյ, ասպ զմնացեալ գումարն հաւասարեցնել

յերկուս մասունս առ ի յտնձնել զմինն ի նպանտ առ Քայիանեան օրիորդաց վարժարանի ի ձեռն հոգաբարձուաց կամ վարչութեան վարժարանն, և զմիւս բաժինն Վճարել ի նոճէր միաբանից Մողնեյ վասն կատարելոյ զպաշտօն և զսուրբ պատարագ ի յիշատակ հոգեւոր հանգուցեալ Սողոմոն Պապէի Իսկ միաբան քահանայից եկեղեցւոյդ պատուիրեմք յատկապէս մատուցանել հանդիսիւ մեծաւ զսուրբ պատարագ յիւրաքանչիւր ամի անխափան յառուր տօնի ս. Համբարձման Փրկչին մերոյ Յիսուսի Քրիստոսի և կատարել ի մէջ սուրբ եկեղեցւոյդ Մողնեյ ըստ արժանւոյն և հանդիսակցութեան և համարման ժողովոցեան զպաշտօն հանգստեան ի յիրկու թիւն հոգեւոր և ի յիշատակ Սողոմոն Պապէի ուր անշուշտ ներկայ գտանիցին և աշակերտուհիք ս. Քայիանեան օրիորդաց հոգեւոր վարժարանի Միանգամայն պատուիրեմք սկիզբն առնել կատարելոյ զկարգադրութիւն մեր զայս ի յառաջակայ տօնէ մեծի առուր Համբարձման Փրկչին մերոյ Յիսուսի Քրիստոսի որ ի քսանեկններորդ առուր մայիս ամսոյ ներկայ 1880 ամի առուր յառաջ ծանուցանելով ժողովոցեան և վարչութեան ս. Քայիանեան օրիորդական հոգեւոր վարժարանի միջոցով մօտորմ իջցնելով Սուրբ զայս ամենայն կարգադրեալ այսպէս հաստատեմք այսու Հայրոսկեան վանքին անդակաւ մերով զի յիշատակ հանգուցեալ Սողոմոն Պապէի մշտնջենաւորապէս փառաւորեսցի արդեամբք և ճշմարտութեամբք ի զի նոճորեալ եկեղեցւոյ ըստ անուրեղութեամբ և եկեղեցին Անդանկաց վերին Սիւնի ընդ դասս երանկեաց պարակից լինելով ի յայտն զայս անուրեղութեամբք երկամարին ահա ունին զերկնայինն խորհրդէ և զկեանսն իւրեանց վասն երկնից պատրաստեն քանզի երկնային մեծութիւնն որ անանց է և մշտակայ գրաւեալ է զսիրտս անպիօճեաց քաջ իսկ կշռեալ զանցաւոր կենցաղոյ զունայնութիւնս որք են ի միայն ինքեանք կորստականք այլ և որ սերտ իմն շաղկապեալ են ընդ նոսա փմա ընդունայնութեանց սրտիւ և հոգեով թաւալին ի յաւիտեանական կորուստն ի սոյնպիսի հանդէս խորհրդոց առաքինացաւ այրնայն գովելի Սողոմոն Պապէի որ զսրաց անցաւորքս աշխարհի փոխանակել զմեծութիւն երկնից որով և մարմէ և մահկանացուի անմահանալ կարաւոր ժամանակաբիւ կենցաղումս յիշատակաւ անուան անկշռելի երախտեք իցի արդեօք զի և ամենայն ոք հաւատացեալ ի Յիսուս Քրիստոս և անաղանաւ սրբութեան որդեգրեալ հօրն երկնաւորի որով և հրաւիրեալ ի փառս Որդեւոր նորա Միանի սուրբ անաղանաւ այսպիսեալ վառեալ բորբոքէր ի փառաւորել յանձն և ի գործս իւր զԱստուծոյ Ջիւթէ և ամենեքին կոչեցան այլ սակաւք որ մանք են որք ընտիր զանձինս ցուցանեն ի կոչումն հաւատոյ կոչումն Աստուծոյ որ ընթանալոյ է նշանակ անաղանաւ Պողոս յանդիման կացուցանէ ծրինակաւ ընթացելոց յասպարիզի ամենեքին ասէ ընթանալ ընթանալն այլ մի ոք աննպաստակն և այս վասն այնորիկ ասէ զի ոչ բարեօք ընթանան կոչեցնալք թէ և ընթանան այլ մեղկ սրտիւ և կեղծեալ անորով առաւել հակամէտ ուր ինն քան յոր կոչեցան:

Արդ զայն նմենայն խորհելով Տաննապետ և յայտպիսի յոյս հաստատելով զսիրտս ձերս սիրելի որդեակքս մի՛ անսիրթ լիջիք և դուք զբարեացն զմտաւածեալ զանցաւորութիւն երկրաւորիս ընդ Տարջիք շահել նոքօք զկեանս ձերս օրինակ կաշալ զաստուածահաճոյ և զբարեպաշտ անձինս մանաւանդ զարժանին յիշատակաց և զանմահացեալն հոգւով և յիշատակութեամբ զՍողոմոն Պապէ որոյ գործք և յիշատակք օրհնեալ են յԱստուծոյ և փառաւորելոց են միշտ ի վինւորեալս եկեղեցւոջ

Ի միտ առջիք զի և դուք ի կոչեցելոց և ի հրաւիրելոցն էք յերկնային հարսանիս Բագաւորին Քրիստոսի և ցորչաւի էք ի մարմնի աստ պատրաստելիք ձեզ զհանգրծս բարեաց գործոց արժանաւորս այնք որախուժեանս զի երանելեացն և դուք գաղիք հանդիսակիցս որում Տէր Յիսուս արժանի արասցէ զամենեանսդ զձեզ և զպատուեալն և զփառաւորեալն ի միջի ձերում զՀոգի հանգուցելոյն Սողոմոն Պապէի պայծառացուցէ երկնային փառք և աստուածային տեսութեան լուսով փայլալ յարքայութեան իւրում

Օրհնեսցէ Տէր Աստուած զամենեանսդ զձեզ և հոգւով զօրութեան իւրոյ զօրացուցէ ի գործս բարիս կեալ անարատ կենօք և աստուածահաճոյ կենցաղավարութեամբ լցեալ պտղովք բարեաց առաքինութեան և ջերմեռանդն սիրով առ Աստուած և առ երկնային մեծարութիւնն զի արժանի լիջիք և դուք փառաւորութեան սրբոց և սիրկեացն Աստուծոյ

Ողջ լիւրօք և օրհնեալք յԱստուծոյ և յամենայն սրբոց նորա և ի մենջ Ամէն

* *

Մայիսի 21ին փառաւոր հանդէսով տօնվեցաւ Ս. Էջմիածնում Հայաստանի եկեղեցւո Մեծ Հայրապետի, Աբհամիառ Կաթողիկոսի Օծման ԺԳ. տարեգործը, Մայր Աթոռիս միաբանութիւնը նախընթաց երկկողի ժամասացութեանից յետոյ մեծահանդէս նախատօնակ կատարեց, Տարեդարձի օրն առաւօտեան մեծահանդէս ժամերդութենից յետոյ, 8 ժամին տաճարի զանգակը ծառնոց միաբանութեանը, աշակերտներին և ժողովուրդին ի շնորհաւորութիւն գնալու ժամը, Սովորական կարգով միաբանութիւնը շարվեցաւ Աբհամիանի լուսամտաների առաջ արեւմտեան կողմից կիսաշրջան կաղմելով, Միաբանութեան առաջ շարվեցան երգիցիկ աշակերտները նոյնպէս կիսաշրջան կաղմելով, Հարաւային կողմից կանգնած էին Ճեմարանի աշակերտները և հիւսիսային կողմից Մ. Աթոռիս Ժառանգաւորների հին ուսումնարանի աշակերտները, Փոքր փնջհնու շարված էին Վաղարշապատ գիւղի օրիորդական վարժարանի աշակերտուհիներն իւրեանց արդիւնաւոր վարժօհի օրիորդ Մամիկոնեանի հետ և արական զպրոցի աշակերտներն իւրեանց ուսուցիչներով, Երբ տօնի Աբհամիառ Հեղինակն երեւցաւ վեհարանի լուսամտի մօտ, սկսվեցաւ մաղթանքը, Մաղթանքի միջոցին երկու ճառ կարդացվեցան մին — միաբանութեան կողմից և միւսը — Ճեմարանի աշակերտների կողմից, այլև մի ուղերձ չափածոյ գրված նոյնպէս աշակերտների

կողմից, Մաղթանքից, յետոյ միաբանական ուխտը մոտեւ վեհարան Ա. Զափառ Հայրապետի Աջը համբուրելու, զիմարդ վկայի արմ սպիտակ խոյ Բաղրու մխիթարական և իմաստալի խօսքերով բարեհաճեց օրհնել Ա. Ե. Տէրը Մայր Աթոռ իս միաբանութիւնը զրաբար դժով, Սոքաւ էին ահա այն անմուռանալի խօսքերը, « Կնիւրեմ, յամենակարող Աստուծոյ, որ շատ տարիներ բարեբաղդութեամբ խաղաղութեամբ և ուրախութեամբ տօնենք այս օրը, Այսօր, որ Ժ. Գ. տարեկարծն է Օծման Կաթողիկոսութեանս, նորից Աստուծու առաջ ուխտ անենք ամենքս և իւրաքանչիւրն իւր պաշտօնը սրբութեամբ և անթերի վարելու, Ուխտ կապենք այնպիսի մարդավարի կենցաղավարութեամբ ապրելու, որ մեր սեպուհ տարաբերը կատարած լինինք խղճիւ և անահեց ամօթի լինինք Աստուծու, խղճմտանքի և ազգի առաջ ամէն, Առաջէք ամենքդ ամէն, Եւ բոլոր միաբանութիւնը սրաի խորքից կրկնեց ամէն, Միաբանութեան մէջ էր և գեր, Հմայեակ Ա. Դիմաքսեանը (Այս ամսագրի նախկին խմբագրող), որը կկած է Երզնկայից Ս. Էջմիածին Եղիսկոպոսական բարձր աստիճանին արժանանալու, Ա. Ե. Կաթողիկոսն յանուանէ յառաջ կանչեց նորան իւր մօտ և ասաց, « Ես շատ մխիթար ված եմ քեզնից, Ես ինքս միշտ աշխատած եմ դպրոցների մասին երիտասարդութեանիցս, Խառնալու, Միջադիւղ, Կ. Պոլսի և Բուսա քաղաքի բարձր ուսումնարան, բայց ոչ գիշերօթիկ, ինչպէս այստեղ Ս. Էջմիածնում կատարեց Աստուած իմ, փափագը, միշտիւս զու նոր առաջնորդ գնացած արդէն կարողացած ես երեսուն աշակերտի զիշերօթիկ դպրոց բանալ և պահպանել, Ուստի ահա կուրաբեմ քեզ այս խաղը, որ պիտի կրես ոչ ի սնամաստութիւն միայն այլ քո վաստակներիդ վարձատրութիւն, Կշնորհաւորեմ քեզ, Եւ այս պսելով Ինքն իւր ձեռով բարեհաճեց ականակուռ խաչ ձգել գեր, Հմայեակ Աւարդապետի վկայի, Ա. Զափառ Կաթողիկոսի հրաւերով բոլոր միաբանութիւնը շնորհաւորեց նոյնաւոր Հայրապետական շնորհը:

Մխիթարական է տեսնել, որ Ա. Ե. Հայրապետն այսօրէս հանդիսարար վարձատրեց աղային դաստիարակութեան ասպարէզում աշխատող արժանաւոր մշակին:

Միաբանութեանից յետոյ մօտեցան ի համբոյր Ս. Ալին Ճեմարանի աշակերտներն և ուսուցիչները, Ա. Ե. Հայրապետն այս խօսքերով բարեհաճեց մխիթարել աշակերտներին, « Կցաւ իմ, որ տկարութիւնս կարգելէ ինձ յաճախել ձեմարան, սակայն կսեմ, որ աշակերտները բաւ են և քննութիւնները յաջողութեամբ կշարունակեն, Այս կհամարեմ իմ փառք և կմխիթարվիմ, Կյուսամ, որ ուսուցիչներն առաւել աշխատելու են և առաւել յառաջողեմ պիտի լինի ձեմարանը, Կմաղթեմ որ ամենակարող Աստուած զօրացնէ աշակերտներին և ուսուցիչներին, Եւ խոյն խոյն:

Ետոյ մօտեցան Աղաբաշտապետի երկուս դպրոցների աշակերտուհիներ, որոնց վարժուհիներն ճառ մատուց և աշակերտները, որոնցից մին նոյնպէս ճառ մատուց Ա. Զափառ Հայրապետին, և այնուհետեւ պաշտօնականներ և ժողովուրդը:

նոյն օրը զանազան տեղերից հեռագիրներով շնորհաւորելով Հայրապետական տօնը, ցանկացած էին շատերը տօնակից լինել:

Մեծահանգէս ս. պատարապից յետոյ, որին ներկայ լինել չկարողացաւ Վեհ. Տէրը տկարութեան պատճառով, Աթոռի սեղանադասը պատրաստված էր ճաշ, որ պատուել իւրեանց սեղանակցութեամբ հրաւիրվեցան պաշտօնականներ և ժողովողականներ, նոյնպէս և երեանից եկած Պարոններ: Սեղանը զարդարված էր դալար ճիւղերով, Վեհափառ Հայրապետի կենաց թասը ճառով, հրացանաձգութեամբ և երգով առաջարկվեցաւ: Ճաշին ճառախօսեցին Սերովբէ Եպիսկոպոսը, Հմայեակ Վ. Գիմաքսեանն և Պ. Երիցեանը: Հանդիսականներին ճաշը կիպելեցնէին իւրեանց ներդաշնակ երգերով Աթոռի ժառանգ. հին ուսումնարանի աշակերտներն, որոնք սեղանակից էին ի հարկէ:

Երեկոյեան Մայր Աթոռը ճրագալատված էր և Ճեմարանի աշակերտներն կերգէին Վեհաբանի առաջ մինչև 9/1 ժամ:

Սա է Վեհափառ Կաթողիկոսի Օծման տարեդարձին Ճեմարանի աշակերտների կողմից կարդացած ճառը, որ ասաց Զ. դասարանի աշակերտ Ստեփ. Կանայեան: Որը կարօղ էր կարդալ արդարեւ իրրեւ Ճեմարանի աշակերտներին ներկայացուցիչ թէ իւր ուսմամբ և թէ մանաւանդ իւր վարքով:

ՎԵՀԱՓԱՌ ՏԵՐ.

Մեծ է աւուրս յիշատակ, դի այս օր մի յաւուրց տարեկանաց է, յորում աչ Բարձրելոյն ընտրեաց զարժանընտիրդ ի հովուութիւն իւրոյ հօտին և յորում սկիզբն եղև վերանորոգութեանց. և է՞ ինչ առաւել քաղցրագոյն քան զյիշատակ այսպիսի, յիշատակ որ սիրտինսցէ զմայր-Հայաստան. օր ցանկալի որ և միանգամայն յիշեցուցանէ հայորերոյն զպարտիս իւրեանց. և մեր որդիք նոցունց ազդեալ ի ներքուստ դամբ ի համբոյր հայրենասէր Աջոյդ, և յայտ առնել Քեզ Վեհափ. թէ ոչ երբեք ի մոռացօնս արկցուք զգործսդ, և մի՛ լիցի մեզ երբեք ի բաց արկանել ի մտաց զՎեհ անունդ, այլ ամրագոյն զրոշմէլ զայն ի խորս սրտից մերոց և զնոյն անջինջ պահել ցորչափ ողիք մեր ի մարմնի մերում իցեն:

Ահա այսու որդիական զբացմամբ խնդրեմք յԱստուծոյ և խնդրեսցուք յարաժամ վասն երկար ժամանակաց Չերոց, զի վայելեսցեն յաւուրս Հայրապետութեանդ աղօս Հայոց և որդիքս նորին զշնորհս և զբարիս Չեր:

Վեհափառ Տէր, քաղցր է մեզ աւուրս յիշատակ մանաւանդ այնու, զի կարացար դէժ համառօտ բանիւ զերախտաղիտութիւնս մեր յայտ առնել Չերում Վեհափառութեան. և թէև բազում անգամ դէպ եղև մեզ յայտ առնել զայս, այլ կրկնութիւն ջերմ զբացմանցս մի՛ ինչ անխորժ և տաղտկալի թուեսցի ի լսելիս Վեհափառութեանդ, քանզի բազմադիմի են շնորհք որ առ մեզ վասն որոյ և երախտաղիտութիւն որդեցոյ անսահման է, զոր և քիչ փորձառու գործի և ճարտարի ոչ կարէ ի զիր զրոշմէլ զայն բանիւ: Սկիզբ որդիք Չեր ցանկ յայտ խորհեալ ընդ երանիս կալաւք աւուրս այն:

միւր յորում գործով ցուցցուք զբանիցս ճշմարտութիւնս որում անձկալով ըզձան սիրսք մեր վառեալ անձախական հրով երանապատուեանս։ Այլ արդ յայտմ սքանչեղահրաշ աւուր խնդրեմք ի Ձէնք։ Աստուածընտիրդ Հայրապետս աղօթս առնել առ Հոգին սուրբ առ Տուխն երկնաձիր շնորհաց, զի զեղցէ ի մեզ զշնորհս իւր և լցեալ վառեցէ զմիտ մեր լուսով զխտութեանս որով զարգացեալ ի հրահանդս ուսմանց բեղմնաւորեալ արդասարեր լիցուք և կարողք ի կատարել և ի յանդ հանել զիրջն Միծի Հայրապետիդ։

* *

«Առվկասեան Հնութիւն» վերնագրով ուսերէն ամսագրի նախկին խմբագրող Վ. Փորձ» ամսագրի աշխատակից և հնագիտութիւն ուսումնասիրող մեծ Պ. Ալէքսանդր Երիցեանն եկաւ Ս. Էջմիածին և Առվկասեան Հնագիտական Թուղթի նախարարատնական յանձնաժողովի նախագահ Ժէնէրալ Վամարովի յանձնարարական նամակով ներկայացաւ Աւհափառ Հայրապետին խնդրելով որ Նորին Աւհափառութիւնը լծելատարէ Էջմիածնի մարաններէց և ճեմարանի ունուցիչներէց մասնաժողով կազմել Հայաստանի հնագիտական հետազոտութիւններին գործակցելու։ Աւհափառ Հայրապետն ամենայն համակրութեամբ ընդունելով Պ. Երիցեանի խնդիրը բարեհաճեց առաջարկել նորան ներկայացնել մասնաժողովի նշանակելի անդամների ցուցակ և առանձին գրութեամբ պատասխանեց Ժէնէրալ Վամարովին ծանուցանելով իւր ուրախութիւնը որ Հնագիտական ընկերութիւնը կհետեւի Հայաստանի հնութիւնները հետազոտել և աշխարհին ծանոթացնել մասնաւոր որ կկարծէ թէ Հայաստանի հնաստագական հետազոտութիւնները նոր լոյս պիտի ձգեն ընդհանուր պատմութեան հին դարերի քանի մի երեւոյթների վերայ։

Ուստի և Նորին Աւհափառութիւնը խոստացաւ ըստ կարելոյն օգնել այդ Երիցեանի ազգօգնու գործին։ Եթէ հնագիտական Յանձնաժողովն իւր օգտաւէտ և համակրութեան արժանի նպատակին հասնէ և հաստատովի բաղորդին հրապարակելու ենք նորա պարտավորելի պրօգրամը։

* *

Մայիսի 22ին Պատերազմում վախճանեցաւ Ապսերուհի Վարիա Ալէքսանդրովնան։ Աւհափառ Հայրապետը հեռագրով յայանեց իւր խորին ցաւակցութիւնը Թաղաւոր Ապսերն ներքին գործերի նախարարի միջոցով։ Այլ Կատուիրեց որ 25ին կիրակէ օրը մեծահանգեւ պատարագ մատուցանվի հանգուցեալ Ապսերուհու հոգու փրկութեան համար։ Ս. Պատարագից յետոյ հանդիսաւոր հոգեհանգիստ կատարվեցաւ որին ներկայ լինել բարեհաճեց և ինքն Աւհ. Տէրը։ շնայելով իւր արգելափակ ախարութեանը և հրամայեց Խորէն Վարդապետին հոգեհանգստի միջոցին ծանուցումն անել Ապսերուհու մահի մասին։ 28ին ևս կրկին հոգեհանգիստ կատարվեցաւ Ապսերուհու նոյն օրը թաղվիլու պատճառով։ Աւհափառ Վաթողիկոսը մասնաւոր կ'յարգէր հանգուցեալ Ապսերուհու դպրոցաւորութիւնը։ Գրեթէ բոլոր օրիորդական զիմնադիօններ և զանազան վար-

չութիւնների վարժարաններ նորա բարձր հովանաւորութեան ներքոյ կը գտնվէին և հարիւրաւոր մանուկներ կկրթվէին նորա անձնական հաշիւով : « Կովկասում՝ քրիստոնէութիւն տարածելու ընկերութեան » , « Ռուսական քարոզչական ընկերութեան » , « Մօսկվայում՝ Նզրայրսիրական ընկերութեան » և այլն հաստատութիւնները սերա կերպով կասկած են նորա անունի հետ Բայց ամենանշանաւոր անմեղանալի ժառանգութիւնն որ թողեց հանգուցեալը ռուսական տէրութեանը և ազգին « Կարմիր Խաչ » է փրաւորված և հիւանդ զինւորներին խնամող ընկերութիւնը : Այս հաստատութեան հետ հանգուցեալ Կայսերահօւ անունը անցնելու է ցեղից ցեղ և դարից դար Ռուսիայում՝ նորա երախտազէտ յիշատակը ամենաշեուաւոր սերունդների մէջ օրհնութեամբ պահպանելով :

* *

Խմբագրութիւնս խորին շնորհակալութեամբ ստացաւ մեծ. Պ. Էմինից ռուսերէն թարգմանած Փրիշի պատկերի նոր գրած նկարագրութիւն : Այս նկարագրութիւնը նման է Պուրլիոս Լէնտուլսու փոխհիպատոսի նկարագրութեանը, որ իրր մատուցած է նա հռոմայական ծերակոյտին : Չնայդիրը, որից քաղած է մեծ. զիւնականը նկարագրութիւնը, ստացել է Բէշարցի, Աերջարանից կերեւի որ նա գրված է Հնդկաստանում ԼաՏօր քաղաքում 1030 ազգային թուականում այսինքն 1581 թ. Յովհաննէս քահանայի ձեռով : Այս նկարագրութիւնը Յիսուսին հրաշալի գեղեցկութեան տէր կներկայացնէ, մինչև մի կողմը ժողովարանում Յիսուսին երկար ուշի ուշով նայելուց ուշաթափ լինելը : Պ. Էմինն իւր ռուսերէն թարգմանութիւնը հրատարակել է Православное Обозрѣніе ամսագրում :

* *

Խմբագրութիւնս խորին շնորհակալութեամբ ստացաւ գեր. Արիստակէս Վ. Սեդրակեանից հայերէն թարգմանած Զօն Վիլիամ Իրէպէրի Եւրօպայի մեծաւոր դարգագման Պատմութիւն : Շատ մխիթարական երեւոյթ է այսպիսի մի հեղինակութեան թարգմանութիւնը մեր զրականութեան մէջ, որի համար մեր՝ գոհունակութիւն վայայնենք գեր. թարգմանչին : Լեզուն կանոնաւոր է, թէև երբեմն միութիւն շատ ծիշգ պահանջված չէ. կենդանեաց և կենդանիների որոնց և որոց, իւրեանց և իրանց և այլն ձեւերը կոպտահին : Իսկ թարգմանութեան մասին ընդհանրապէս ասելու է, որ ռուսական լեզուի ազդեցութիւնը բաւական շատ զգալի է, ինչպէս Ռուսահայերիս գրութեան մէջ առհասարակ, Կարծենք, որ եթէ լայնը նախադասութեան վերջը դրվէին, ոճն աւելի հարազատ կլինէր : « Պատասխանը պէտք է խնդրել պատմութեան փոխառիցական հետազօտութեան մէջ, — ամենայն ահարկուն, կարօղն և մեծը զարհուրանքով լցնում են նորա երեւակայութիւնն, — տեղի են տալի ընդունելու այդ լուսաւոր մարմինների ամէն մէկի մէջ կենդանի և կառավարող ոգի, — ռուսումն օրէնքով կառավարուելու վերայ, — ոչ միայն երեւցան անօգուտ հասարակութեան համար, և այլն և այլն այսպիսի ոճերը մութ են և խորթ : Անհասկանալի տեղերն ևս շատ կան. Այս կերպով մէկը միւսին հետեւող, և փոխա-

դարձաբար մէկը մի սին իրբէ պատճառ դէպի գործողութիւնը յարաւերող ընական աղբիւցութիւններն իրանց ամբողջի մէջ վերաբերումն դէպի ամբողջ գործարանական աշխարհն իրբէ պատճառ դէպի երեւոյթն և նոցա մէջ գտնված փոփոխութեանց կարգն անդրադարձումէ և մարմնանումէ գործարանաւոր աշխարհի մէջ » : Միւսար թէ այս կտորը որ մին հեշտութեամբ հասկանայ : Շատ տեղն ևս բառական է թարգմանութիւնը : « Երաբանչիւր քարանձաւի մէջ ընդունումէ մի ողի » : — « Գործերը սկսան սակաւ առ սակաւ մանկէ հաւասարակշռութեան կամ հանդարտութեան վիճակն ոչ միայն ընկերական այլև ընտանեական յարաբերութեան մէջ » (ԱՅՈՏԻՈՄԵՆԻՍ), վերջին բառը թարգմանելու էր հայերէն կողմից կամ նկատմամբ կամ վերաբերմամբ բառով : « Հեազհետեական » և ողին կերպով ամանցված բառերն ևս խորթ կերբին :

Նկատելու է որ տպագրութեան արտաքին պայմաններն անբաժնող են : ուստիք մեծ մասամբ վատ են ապված : երբեմն ևս բոլորովին դուրս եկած չեն : տեղ տեղ ամբողջ բառեր չեն կարգացվում : Սրբագրութիւնն ևս մտքաւոր չէ :

Այսպէս, որ այս թերութիւններից երկրորդ տպագրութիւնը ազատելու է դեր : թարգմանիչը և Մեղեդիի « Ներուպայի մուտքը զարգացման Պատմութիւնը » հայկական գրականութեան զարդ պիտի դառնայ :

* *

Մեծ. Պ. Ներցեանը նուիրից Ճեմարանի մատենադարանին իւր ուսերէն հրատարակած « Սովետական Հնութիւն » վերնագրով ամսագիրը և իւր հեղինակած վեց կտոր գրքիցներ :

* *

Թիֆլիսի Ներսէս քահ. Ղամպեան, որ այս օրերս քանի մի օր իրբէ ուխտաւոր անցոյց Ս. Էջմիածնում : խոստացաւ որչափ կենդանի է տարեկան 10 մանկէ նուիրել յօգուտ Ճեմարանի : ներկայ դպրոցական տարվանք արդէն վճարելով :

* *

Թեղալիցի Յովսէփ քահ. Տէր. Յարութիւնեան, ու զարկելով Խորէն Ղարապետեան 10 մանկէ ներկայ տարվան համար գրով յայտնած է իւր յանձնութիւնը ցմաջ իւր տարեկան 10 մանկէ նուիրել յօգուտ Ճեմարանի : Ահա հայտն Սովետական օրհանգիւղ նուիրատու քահանաներին պատուիրից սովորական մատենան մէջ մեծանել :

* *

Խմբագրութիւնս հետեւեալ նամակը պ. Ա. Հ. -ից ստացաւ : « Ազգայն է որ « Մեղու Հայաստանի » լրագրի 40 համարի, առաջնորդող յօդուածի նման միջնորդական գրուածք չէինք կարգացել մեր լրագրիւնների մէջ : Այս օրով հետեւ հարցը Հայ եկեղեցւոյ ճշմարտութեան մասին է : ուստի թայլ տուք մեր դիպցմանց թարգման լինի կրօնական Արարատ ամսագիրը : Հետեւեալ խօսքերը որոնք գուտ ճշմարտութիւն են : ամեն մի Հայի սրտի խորքում : ծածկուած խոստովանութիւն : կարող են համարուիլ : « Այդ ա-

ւետարանականները չեն խղճահարգում մինչև անգամ հայ քրիստոնէական մարտի եկեղեցին հեթանոսական անուանելու ինչպէս անանուծէր Պուլայտի գրքի մէջ, որ ամերիկական գլխաւոր քարոզիչն էր Տաճկաստանում: Հայ եկեղեցին այն ժամանակ աւետարան ունեցել է և իւր ժողովրդեան առաջ գրել է և երբ այդ քարոզիչների հաւերը անտաններում վայրենի դաղանների պէս ապրումէին: Նա թէ սուրբ զիրքն ունի և թէ նորա պատգամները չէ ծածկում իւր ժողովրդից: Ի՞նչու այդ նոյն գործի առաքեալները հեթանոսներն և մահաւանդները թողած հայ եկեղեցու զաւակներին են դիմում, որ թէ փառաւոր անցեալն ունի քրիստոնէական եկեղեցու պատմութեան մէջ և թէ հին քրիստոնէական եկեղեցիներից ամենազատամիտն է և ժողովրդականը: Որովհետեւ հայ ազգը խղճի ազատութիւնն չափազանցութեան է հասցրել և թող է իսկ հեթանոսք և մահաւանդք հաղածաւորք են և զօրեղ, իսկ նոր քարոզիչները մեղկ և թույլ մարտիրոսանալու համար: »

Այս յօդուածի գլխաւոր կէտերը Հայաստանի եկեղեցւոյ պատմութեան փառաւոր երես կարող են կազմել: Այնքան ճշմարտութիւն կայ խօսքերի մէջ, որոնք Հայ եկեղեցւոյ բուն ոգի են նշանակում: Որ Հայն օրինակ պատրաստ չէ հարիւր անգամ կրկնել յարդելի խմբագրութեան հետ այս խօսքերը:

«Իրաւ է աւետարանը պարտք է դնում ամեն քրիստոնէի վերայ քարոզելու: Բայց ոչ քրիստոնէաներին, այլ հեթանոսներին: Թող այդ լուսաւորեալ քարոզիչները մեզ հայերիս գիտութիւն և արհեստ ուսուցանեն, որ մեր քաղաքական, անասական և կրօնական վիճակը մենք մեր մէջ բարեկարգեմք ու բարեկաւենք: Նոցա փեշերը կհամբուրենք: Բայց ի՞նչպէս փրկենք նրանց, երբ նոքա գիտութեանց փշրանքը մեզ վերայ հաւասարախութեան գնով են ծախում: Մենք մինչև անգամ ներումենք նրանց իրանց կրօնական համոզմունքը քարոզելու այն հայերին, որոնք կարող են բնէն ղեկը, ունին զարգացումն և քննողական կարողութիւն, բայց ոչ խեղճ ազէտ ամբոխին, որոնց հաւատը կոյր է և չէ հիմնված համոզմունքի վերայ: Նա աւետարանական անունն ընդունումէ, նոյնպէս կոյր է, նոյն ազէտն է, Ի՞նչ օգուտ նորա հոգուն երբ նա մի կուրութիւնից միւսն է անցնում, միայն անունն է փոխում, փոխելով զորա հետ և իւր ազգութիւնը (մեր խօսքը բաղմութեան վերայ է և ոչ բացառական անձնաւորութեանց): Պօղոս առաքեալն իւր ազգի համար ի գոփոս իջանել ցանկացաւ. իսկ մեր նոր առաքեալներն ազգութեանցութիւն են գործել տալիս: Բնորդեան ազատ երկիր էր և է այնտեղ խղճի ազատութիւն էր, ամեն մարդ ազատ կարող էր դաւանել իւր կրօնը, բայց այդ ազատութիւնը չբնջեց այն օրէնքն, որ թող էր տալիս տէրութեան մէջ պաշտօններ ստանալու միայն խղիւղապետական եկեղեցու անդամներին, ամեն այլ եկեղեցւոյ զաւակներին զրկելով այդ իրաւունքից: Եւ այս վիճակը տեսց մօտ 400 տարի: Թող հայ ազգն էլ իւր լրութեամբ համար քաղաքակրթութեան և զարգացման այն աստիճանին, որ ամեն հայի համար պարզ լինի

ազգայնութեան և կրօնի հարցն այն ժամանակ թող կատարեալ ազատութիւն լինի նորա մէջ քարոզելու ինչ կրօն կուզեն: Բայց այդ վիճակը շատ հեռու է դեռ ևս հայ ազգից: որոյ ազգայնութեան ամբողջութիւնը, քաղաքական անկախութեան և զարգացման պակասութեան պատճառով, լոկ եկեղեցու մէջ է ամփոփւած . . . Հայի կողմից այգալիսի անհոգութիւնն ու թէ ներողամտութիւնն այլ անտարբերութիւն և ամարդութիւն պիտի չլինէր: չպաշտպանել այն որ իւր միակ թանկագին ժառանգութիւնն է: »

Աշխարհումս տեսնուեմք: որ քանի քաղաքակրթութեամբ մի ազգ: այնքան աւելի յարգանք է մատուցանում իւր եկեղեցւոյն: Թէ Անգղիայի պէս քաղաքակրթւած երկրում եկեղեցւոյն որքան մեծ նշանակութիւն ունի այժմ ևս: ցոյց տուին վերջին օրերս այս մայիսի 31 ին Լոնդոնի Բրեզլիսու պատգամաւորի երգմանցներու մասին: որոյ երգումն ոմանք անյարմար համարում նորա ազատամիտ լինելու և իւր կրօնական համոզմունքով Անգղիայում տիրող եպիսկոպոսական եկեղեցւոյն չպատկանելոյն համար: Շնորհակալութիւն յայտնելով «Մեղու Հայաստանի լրագրի խմբագրութեանը այս ազգասիրական մտքերի և զգացմանց համար: կցանկայինք և կննդդէինք: որ այս ուղղութեամբ իւր լրագիրը փափագելի և յարգելի առնէ ընթերցողաց առաջ և ինչպէս էր երբեմն: և ոչ թէ անդադար յարձակումներով: որոնք արդէն յագեցրին մեզ: Եթէ լրագիրը կամենումէ ժողովրդական լինել: պէտք չէ ժողովրդեան սրբութեանը ձեռնամուխ լինել: Ժողովուրդն սկսումէ հասկանալ: որ մեր լրագիրներն անդադար չի դէպ և ի տարագեղ յարձակումները սառնութիւն և անտարբերութիւն են արմատացնում: դէպի եկեղեցւոյն: »

Խնդրուեմք խոնարհաբար մի անկիւն շնորհել այս իմ նամակիս Արարատ նամագրութեմ: որով և այլն: »

Խմբագրութիւնս այս նամակը ստացաւ: երբ արդէն սկսւած էր ազգային տեսութիւնը: Ուստի երկար չյետաձգելու համար ազգային տեսութեան մէջ զետեղեցինք:

Եւրաքանչիւր հայ սրտի համար միթիմարական է ի հարկէ լրագրի այսպիսի խորհրդաւոր և հասուն դատողութիւնը: որ հիմնւած է հայկական եկեղեցւոյն և ազգութեանը խորին ուսումնասիրութեան վերայ: «Արարատը» կձայնակցէ «Մեղու Հայաստանի» լրագրի մտքին: որ հայկական ազգը երբէք թող տալու չէ իւր իւրեանց ազգային եկեղեցւոյն: որի իւրաքանչիւր քարը նահատակի մարմին է և որի կիրը մարտիրոսների արիւնով է շաշախւած:

Իսկ «Մշակ» լրագրի վերաբերմամբ չենք երկրայում: որ իւր ջերմեանդութիւնը և ազգասիրութիւնը ստիպելու են մի օր լրջմտաբար և հեռանկար մտածելու և դաւանելու թէ Հայաստանի եկեղեցւոյն ինչ կենսական նշանակութիւն ունի այն ազգի համար: որին նա ինքն շատ ծառայութիւններ մատուցանել կցանկայ:

* * *

Ահհափառ Հայրապետի տնօրէնութեամբ մայիսի 13ին սկսվեցաւ և 17ին

Վերջացաւ Սայր Աթոսիս Ժառանգաւորների հին ուսումնարանի տարեկան
հարցաքննութիւնը:

Առարկաներն էին: Կրօն, հայկական և ռուսական լեզուներ, աղբյուրի պատմութիւն, թուարանութիւն, ձայնագրութիւն և վոյեչադրութիւն հայերէն և ռուսերէն:

Հարցաքննու թիւերը միաբանների և Ճեմարանի ուսուցիչներից դմանցներ-
կայուցեալով քողաւ և աշակերտների յաջող պատասխաններից յայտնվեցաւ,
որ ուսուցիչներն աշխատած են բարեկեղծաբար իւրեանց պաշտօնը կատարել:

* *

«Ասեմիրնայեա Իլլիւստրացիա» (Всемирная Иллюстрація) շաբաթագրի մայիսի 17 համարում շատ սիրուն նկարված էր Աւհափառ Կաթողիկոսի ն. Կ. Ս. Բաղաւոր Կոյսերն ընծայած Ս. Աւետարանի զարդարված կաղմը՝ նկարն իմաստասի բացատրութիւններով է։ Այլ բացատրված է նախ Հայաստանի մէջ քրիստոնէութեան ատարածու մն յետոյ ասված է՝ որ Տըր-կառ թագաւորի գործակցութեամբ Գրիգոր Լուսաւորչի շինած Եջմիածինն այնուհետեւ հայկական ազգի վեհափառ պատրիարք կաթողիկոսների աթոռանիստ դարձաւ։ Հայրապետական աթոռի ծախսերի համար թագաւորը քանի մի նահանգներ պարգևեց։ Սուրբ Գրիգորի և նորա մերձաւորացի յաջորդների օրով հայկական եկեղեցին իւր վերջնական կազմակերպութիւն ստացաւ։ որ համաձայն է առաքելական կարգադրութիւններին և աւանդութիւններին, ժողովուրդն անմիջական մասնակցութիւն ունի եկեղեցու գործերին և նոյն ինքն հայրապետին ժողովուրդը կրնարէ։

« Կրօնական մարտիրոսութիւնը Հայերի պատմական կեանքի պիտաւոր տարր է, որոնք մինչև այժմ, քրիստոնէութեան և քրիստոնէական քաղաքականութեան նախապահագոյն են Ասիայում: Հայերը խզմադարեան կախնութիւն մէջ պահպանեցին իւրեանց եկեղեցու անկախութիւնը, կրօնի վարդապետութեան անմատչելութիւնը և քահանայապետութեան անսասնութիւնը, որի գլուխն է պատրիարք կաթողիկոսը: Միայն նորան կատականի ամեն երկիրների Հայերի հոգեւորական իրաւասութիւնը, միայն նա կձեռնադրէ եպիսկոպոսներ և կօրհնէ միւսօնը: Հայերի մէջ Եջմիածնի մայր աթոռի մեծ նշանակութիւն ունենալու պատճառով, Հայաստանի նուաճողների կողմից նա առանձին յարգանք և ապահովութիւն կվայելէր, միշտ: մահմետականների տիրապետութեան միջոցին Եջմիածինը 500 հարուստ գիւղեր ուներ:

«1828 թվի պարսկական պատերազմից յետոյ Էջմիածինը կայսերութեան սահմանների մէջ մտաւ: Ներկայ պատրիարք կաթողիկոսը հայրապետական գահ բարձրացաւ 1866 թուին: Նորա կառավարութեան ժամանակը նշանաւորված է դպրոցների բազմանալով, Էջմիածնում՝ հոգևոր ձեմարանի հաստատութեամբ, որին անկասկած վիճակված է շատ երևելի նշանակու-թիւն ստանալու հայկական եկեղեցու պատմութեան մէջ, նոյնպէս և հա-րուստ Էջմիածնեան մատենադարանում՝ պահպանված բազմաթիւ պատմա-կան և կրօնական ձեռագիրների հրատարակութեամբ: »

* *

Վեհ. Կաթողիկոսը լարեհաճեց հետեւեալ կոնդակներ շնորհել մայիսի 15-ից մինչև յունիսի 1-ը:

Կոնդակ որով կհաստատէ Գէորգ Զանդիլեկեանին, Վաղար Տէր Ղազարեանին, Մովսէս Վարդանեանին և Յովհաննէս Կարճիկեանին Վաղարշապատի հոգեւոր զպրոցի հոգաբարձութեան պաշտօնում: Մայիսի 19, № 236:

Կոնդակ հաստատութեան Գէորգ Անդալեանի, Սուքիաս Կարապետեանի, Գէորգ Յովհաննէսեանի, Յովհաննէս Դիրանեանի և Մկրտիչ Աւետիսեանի Երևանի նորգ քաղաքամասնի հոգեւոր երկպետ զպրոցների նորընտիր հոգաբարձութեան պաշտօնում: Մայիսի 20, № 238:

Կոնդակ օրհնութեան Գրիգոր Եարամիշեանին Գրիգորիպօղեցուն, որով իւր դահունակութիւնը կ'յայտնէ տարեկարծի շնորհաւորութեան համար և փոքրազիր ձեռագիր և նօսրագիր շնորհան մատուցանելու համար ի յիշատակ իւր հանգուցեալ հօր: Մայիսի 26, № 249:

Կոնդակ Գրիգորիս Արքեպիսկոպոսին, Պարսկաստանի և Հնդկաստանի հայերի առաջնորդին նորա երկու գրութիւններն ընդունելու և Մայր Աթոռիս և Թիֆլիսի Մողնու ս. Գէորգ եկեղեցու անունով կտակաւանդ գումարներն մասին: Մայիսի 26, № 250:

Պատասխան գրութեան առ Պ. Ստարոսէլսկի Վոլկատի փոխարքայութեան զլիաւոր կառավարիչը, որով կ'յայտնէ նորան եկեղեցիների և ուրիշ հայ հաստատութիւնների աղբիւրների մասին, նոյնպէս և հոգեւոր զպրոցների որոնք հայ ժողովրդից կ'մատակարարվին, բայց այսպիսի միջոցներն չեն կարող փոխել նաև զպրոցների իսկական նպատակը և գրութիւնը և նոյն համարից տալ քաղաքական զպրոցներ, և կ'յաւելու յիշել կայսերահաստատ արտօնութիւնները, որով կ'որոշվին այն զպրոցները, որոնք արքունական տեսուչների հսկողութեան պիտի ստորադրվին ուսանական լեզուի և Ռուսիայի պատմութեան և աշխարհագրութեան նկատմամբ, և կ'յայտնէ թէ պատուիրած է Մինօղին և առաջնորդներին կանոնների համաձայն արժանն տնօրինել և լծել տալ արքունի տեսուչներին իւրեանց պարտքերը կատարելու հայ ծխական զպրոցներին հսկողութեան վերաբերմամբ, թէև ցարդ որպիսի եկեղեցի, աժդահութիւն չէ լսված: Մայիսի 27, № 252:

Կոնդակ Մինօղի անունով, որով կ'պատուիրէ շարունակել հրամանագրել որոնց հարկ է հաղորդել սահմանված կարգով զպրոցների տարեկան ցույցակները և լծյաւորել արքունի վերատեսուչներին և տեսուչներին կատարելու իւրեանց պարտքերը վերջին կարգադրութեան համաձայն, որպէս զի աժդահութիւնների տեղիք շարվին ինչպէս մինչև ցարդ չէ արված: Նոյնպէս կ'յայտնէ և կ'զկասկան փոխարքայի զլիաւոր կառավարչի գրութեան պատճէնը և Վեհ. Կաթողիկոսի պատասխանի պատճէնը: Մայիսի 27, № 253:

Կոնդակ Փանիկ դիւղի նորընտիր հոգաբարձուներին, որով կ'հաստատէ նորակառօց զպրոցի հոգաբարձութեան պաշտօնում Սիմէօն քահ. Տէր Եհարօնեանին, Յարութիւն Արաւմանին, Սկորակ Արրահամանին, Յակօբ Կիրակոսեանին և Մուշեղ Յակոբջանեանին: Մայիսի 31, № 262: